

सिंहावलोकन

सौ. आरती अनिल लाटणे

सिंहावलोकन

सौ. आरती अनिल लाटणे

जवाहरनगर वाय कॉलनी, घर नंबर २१ / १४८९

इचलकरंजी, ता. हातकणंगले, जि. कोल्हापूर

मोबा. नंबर. ९९७०२६४४५३

सर्वाधिकार :

सौ. आरती अनिल लाटणे

प्रकाशक :

दादासाहेब काका जगदाळे

तेजश्री प्रकाशन

महालिंग मळा, यशवंत कॉलनीजवळ

मु.पो. कबनूर, ता. हातकणंगले

जि. कोल्हापूर -४१६१३८

मोबा. ८२७५६३८३९६

प्रथमावृत्ती : २५ जुलै, २०२०

मुखपृष्ठ :

श्री. शरद कुंभार, इचलकरंजी

मुद्रक :

भारती मुद्रणालय, कोल्हापूर

ISBN : 978-81-944604-7-3

मूल्य : रु. ९०/-

ऋणनिर्देश

मा. श्रीकांत श्रीपती पाटील सर, घुणकी

मा. प्रकाश साखरे सर, इचलकरंजी

मा. दादासाहेब काका जगदाळे, इचलकरंजी

मा. शरद कुंभार सर, इचलकरंजी

मा. अनिल लाटणे सर, इचलकरंजी

माझे वडील तीर्थरूप आण्णा
कै. श्री. विठ्ठल नागनाथ सपाटे

आण्णा, तुमच्या सद्विचारांचा पगडा माझ्या मनावर
कायम राहिला आणि इथून पुढेही अखंड राहील. शांत,
संयमी स्वभाव आणि सखोल मार्मिक विचार तुमच्याकडून
जेवढे घेता येईल तेवढे मी घेतले. तुमच्या अनमोल
संस्कारांची शिदोरीच मला माझ्या ध्येयापर्यंत साथ देत
राहिली.

आज माझे हे पहिले पुस्तक प्रत्यक्ष तुमच्या हाती देता
आले असते तर मी खूप धन्य झाले असते, म्हणूनच माझे
हे लेखनपुष्प तुमच्या चरणी अर्पण.

लेखिकेचे मनोगत

माणूस हा समाजप्रिय प्राणी आहे. समाजातील अनेक घडामोडी माणसाच्या एकूणच जीवनशैलीवर परिणाम करणाऱ्या असतात. समाजात पसरणारा असंतोष हा आपल्या घरापासून सुरू होत असतो. सूक्ष्म विचार केला तर प्रत्येकाच्या लक्षात येईल की, आपल्याला समाधान मिळवायचे असेल किंवा आपल्या घरात समाधान निर्माण करायचे असेल तर ते फक्त आपणच करू शकतो. त्यासाठी आपण थोडा मनापासून विचार करायला हवा आणि आवश्यक तेथे स्वतःमध्ये बदल करण्याची गरज असते.

या ललित लेखसंग्रहामध्ये आपल्या जीवनाशी निगडित अनेक विषय घेतलेले आहेत ज्यासाठी खरोखरच मानसिक प्रबोधनाची गरज आहे. माणसातील आत्मकेंद्रीपणा, एकलकोंडा स्वभाव, हेकेखोरवृत्ती, मागास रूढी व परंपरा, घराघरात होणारा वृद्धांच्याविषयीचा आकस, कमावत्या स्त्रीची होणारी त्रेधातिरपिट इ. अशा अनेक विषयांचे या पुस्तिकेत विवेचन केलेले दिसून येईल.

मला खात्री वाटते या पुस्तिकेतील प्रत्येक लेख वाचकाला काही ना काही मानसिक समाधान मिळवून देईल आणि आंतरिक आनंद मिळविण्यासाठी प्रेरणादायी ठरेल.

लेखिका

सौ. आरती अनिल लाटणे

अध्यापिका, विद्यामंदिर खोतवाडी

ता. हातकणंगले, जि. कोल्हापूर

मोबाईल : ९९७०२६४९३

प्रस्तावना

समतोल विचाराची मांडणी असणारा ललित लेखसंग्रह 'सिंहावलोकन'. शिक्षक हा समाजाचा शिल्पकार असतो, ज्ञानाचा मोठा भांडवलदार असतो, आपल्या व्यावसायिक अहतेच्या व ज्ञानाच्या बळावर विद्यार्थ्यांना परिपूर्ण ज्ञानाची शिंदोरी म्हनीय कार्य तो आपलेपणाने करीत असतो. आपला विद्यार्थी घडावा, मोठा व्हावा व राष्ट्राच्या उन्नतीसाठी व समाजोन्नतीसाठी त्याने खारीचा वाटा उचलावा ही त्याची साधी माफक अपेक्षा असते. शाळा-महाविद्यालयातून ज्ञानाबरोबरच आपल्या व्यावहारिक ज्ञानाच्या बळावर व्याख्यान, परिसंवाद, चर्चा व लेखनातून सुसूत्र विचारांची मांडणी करण्याचे अतिशय जबाबदारीचे व समाजप्रबोधनाचे कार्यही अध्यापक बंधू-भगिनी करीत असतात. 'सिंहावलोकन' हा सौ. आरती लाटणे यांचा ललित लेखसंग्रह वाचताना त्यांच्यातील समाजशिक्षकाची, अतिशय सुरस्पष्ट प्रतिमा विचारांची समृद्ध अभिव्यक्ती, एखाद्या प्रश्नाकडे तटस्थ आणि त्रयस्थपणे पाहण्याची साक्षेपी दृष्टी व सामाजिक प्रश्नावर भाष्य करण्याची अखंड तळमळ या ग्रंथातून पदोपदी प्रत्ययाला येते.

सांप्रत समाजव्यवस्थेतील कौटुंबिक, सामाजिक, शैक्षणिक व व्यक्ती जीवनातील सकृत दर्शने छोट्या पण भविष्यात मूळ रोवू पाहाणाऱ्या प्रश्नांची ओघवती मांडणी या ललित लेखसंग्रहातून करण्यात आली आहे. 'सिंहावलोकन' हा ललित लेखसंग्रह साध्या-साध्या विषयातून प्रबोधनाचा जागर करणारा असून लेखिका ही शिक्षिका तर कधी समाजशिक्षिका अशा दुहेरी भूमिका अभिव्यक्त करताना दिसते आहे.

आज माणसांच्या गर्दीच्या कोलाहालात माणूस आत्मकेंद्री, एकलकोंडा, स्वमग्नतेत अडकलेला दिसून येतो. 'चला थोडे वास्तव जगू या' यामधून

याचं स्वमग्न वृत्तीवर लेखिका भाष्य करते. चिंतामुक्त होण्यासाठी व आपला वेळ घालवण्यासाठी मनुष्य अध्यात्माकडे वळत आहे. अध्यात्माच्या नावाखाली स्वतःला कोडून घेणे, व्रतवैकल्ये उपवास करणे, नानाविध उपासना करण्यामध्ये तरुणाई गुरफटत चालली आहे. पण स्वमग्नावस्थेत न राहाता वास्तवात विचार करण्याचे आवाहन यामध्ये आहे.

व्यक्ती-व्यक्तीतील नातेसंबंध, प्रेम, जिद्दाला, स्नेह, आपलेपणा कुटुंबाला खऱ्या अर्थाने घरपण प्राप्त करून देतो. परंतु संस्काराचा अभाव, नात्यातील तुटकपणा, आतताई आणि हेकेखोर वृत्ती, एकाकीपणा, वृद्धाश्रमांची वाढती संख्या यामुळे आज कौटुंबिक जनजीवन विस्कळित झालेले आहे. आईवडील आणि इतर वडिलधारी मंडळी यांना भारतीय संस्कृतीत देवतांचे स्थान आहे. पण आज नोकरी-धंद्यातून अधिकाधिक पैसा मिळवण्याच्या हव्यासापोटी तरुण मंडळी घराबाहेर पडण्याचे प्रमाण वाढले असून यावर उपाय म्हणून आई-वडिलांना वृद्धाश्रमात ठेवले जात आहे. आपल्या जडणघडणीत ज्या आई-वडिलांनी महत्त्वाची भूमिका बजावली त्यांना 'थोडं समजून घ्यावं'. त्यांना एकाकी सोडून नये असे भावनिक आवाहन 'घेऊ या समजून थोडं' या लेखात केले आहे. 'मागे वळून पाहताना' याही लेखाचा विषय वृद्धापकाळातील एकाकीपणा हाच आहे.

'मागे वळून पाहताना' यामध्ये आपण मोठी स्वप्ने जास्त पाहावीत ती आपल्या मुलांनाही दाखवावीत, त्यामुळे मुले मोठी होतील. उच्च ध्येये गाठतील, भरपूर पैसाही मिळवतील परंतु पैसा म्हणजे सर्वस्व नव्हे. तर ज्या आई-वडिलांचे बोट धरून आपण लहानाचे मोठे झालो त्यांच्याकडे मागे वळून पाहायला लावणारे संस्कार शिक्षणातून किती मिळाले याचे चिंतन यामध्ये आलेले आहे. मुले आपला भूतकाळ विसरतात तर लाडात वाढलेल्या व थाटामाटात लग्न झालेल्या मुलीही आपापल्या संसारात रममाण होतात आणि आई-वडील एकाकीच राहातात, याविषयीची खंत लेखिका व्यक्त करते.

'घराघरातील दुसरी बाजू' या ललित लेखामध्ये वृद्धांच्या

आततायीपणाची, हेकेखोरपणाची, लहरी स्वभावाची मांडणी करून घराचे घरपण संपण्याची भीती व्यक्त केलेली आहे. मुलं मोठी झाली की आपापल्या पात्रतेनुसार, विचारानुसार विवाहबद्ध होतात. शिकलेल्या व नोकरीत असणाऱ्या सुना घरात येतात. घरात सुबत्ता येते. आर्थिक बाजू भक्कम होते. घरात नातवंडं आली की त्यांना सांभाळण्याची, त्यांच्यावर संस्कार करण्याची जबाबदारी आजी-आजोबांनी घ्यायला हवी. पण अशा वेळी हेकेखोरपणे, आततायीवृत्तीने घरातील बुजुर्ग मंडळी वागायला लागली तर घराचे घरपण संपते. घरपण जपण्याची जबाबदारी प्रत्येकाची आहे, याचे भान प्रत्येकाने ठेवण्याची जाणीव या लेखातून करून दिली आहे.

शिक्षणातून माणसाला ज्ञान, माहिती आणि संस्कार मिळतात. पण शिस्तीच्या नावाखाली आणि गुणवत्तेच्या अति हव्यासापोटी आपण मुलांचे बालपण कोमेजून टाकत असतो. मुलांनी सुट्टीत खेळावे, आनंद लुटावा, मौजमजा करावी पण पालक त्यांना वेगवेगळ्या क्लासेसमध्ये, उन्हाळी वर्गामध्ये अडकवून त्यांचे बालपण हिरावून घेतात. पालकांनी मुलांना खेळू द्यावे, नातेवाईकांकडे पाठवावे, त्यांना वाचनासाठी छोटी पुस्तके उपलब्ध करून द्यावीत. त्यांच्या शरीरसंपदेकडे लक्ष द्यावे; कारण 'हे बालपण पुन्हा येणार नाही', असा सबुरीचा सल्ला या लेखात दिलेला आहे.

प्रत्येकाच्या जीवनात शाळेचा पहिला दिवस खूपच महत्त्वाचा असतो. 'शाळेचा पहिला दिवस काल, आज आणि उद्या' या ललित लेखात लेखिकेने आपल्या बालपणीच्या आठवणींना उजाळा दिलेला आहे. आजकाल प्रवाहाबरोबर शाळा ही नवनव्या रूपांत समाजासमोर येऊ लागल्या आहेत. उद्या त्या आणखी अत्याधुनिक होतील. पाटी ऐवजी TAB , तर पुस्तकांची जागा पेनड्राईव्ह घेतील, गृहपाठ आणि परीक्षा ऑनलाईन होऊन त्याचबरोबर शाळेचा पहिला दिवस ही ऑनलाईन साजरा होईल असे लेखिकेला वाटते. पण या बदलाच्या प्रक्रियेत आपण आपली मूल्ये आणि संस्कार जपण्याची आवश्यकता असल्याचे मतप्रतिपादन लेखिका करते.

शिक्षण हा प्रत्येक व्यक्तीचा हक्क आहे. त्याला तो हक्क मिळालाच पाहिजे; पण शिक्षण हे जगण्याचे साधन असून त्याच्या साहाय्याने आपण उपजीविकेचे विविध मार्ग निर्माण करू शकतो. कोणतेही काम, व्यवसाय हा कमी प्रतीचा नाही. याचा प्रत्येकाने विचार करून आपल्या ज्ञानाचा उपयोग नावीन्यपूर्ण व्यवसायासाठी करावा, ज्यामुळे लोक तुम्हाला शोधत येतील, असा प्रेरणादायी संदेश 'शिक्षण साध्य की साधन' या ललित लेखातून दिलेला आहे.

आजचा पालक हा अति काळजीवाहक बनला असून, मुलांना परावलंबी बनण्यासाठी कारणीभूत ठरत असल्याची खंत 'आपण पाल्याला अपंग तर बनवत नाही ना....' या ललित लेखात व्यक्त झाली आहे. त्याचे दप्तर स्वतः घेणे, गाडीवरून त्याला शाळेत सोडणे, जेवणासाठी त्याच्या मागे लागणे अशा पालकांच्या कृती या मुलांच्या विकासाला मारक आहेत. मुलगी सासरी जाणार म्हणून तिला काही गोष्टी जाणीवपूर्वक शिकवल्या जातात. पण मुलगाही शिक्षणासाठी, नोकरीसाठी दूर जाणार असतो याकडे जाणीवपूर्वक दुर्लक्ष केले जाते. या विचार करायला लावणाऱ्या प्रश्नांची चर्चा या लेखात करण्यात आली आहे.

कुटुंब, शाळा, समाज या व्यक्तीविकासाला व जडणघडणीला उपकारक सामाजिक संस्था आहेत. कौटुंबिक आणि शैक्षणिक परिस्थितीतील प्रश्नांच्या बरोबरीने काही सामाजिक विषयावरही या लेखामध्ये लालित्यपूर्ण लेखन झालेले दिसते. 'चला नवागतांचे स्वागत करू या' या ललित लेखामध्ये लेखिकेने विविध क्षेत्रात करण्यात आलेले नोकर भरतीचे स्वागत केलेले आहे. तसेच नवी पिढी आणि जुनी पिढी यातील पिढीतील अंतराचे, त्यांच्या स्वभावगुणधर्मचि, चिकाटी, धाडसाचे, भीती - आदराचे तौलनिक विवेचन केलेले आहे. समूहातील ज्येष्ठ मंडळींनी नवागतांना योग्य मार्गदर्शन करावे. पण वेळप्रसंगी समजही द्यावी. आपल्या समूहातील स्नेहपूर्ण वातावरणासाठी एकमेकांनी आपुलकीने विचारपूस करू या, एकमेकांविषयी बोलण्यापेक्षा एकमेकांशी बोलूया यामुळे गैरसमज कमी होतील आणि मानसिक धैर्य वाढेल. निकोप सामाजिक दृष्टीची आणि नवागतांना समजावून

घेऊन त्यांना सुयोग्य मार्गदर्शन करण्याचीच भूमिका या मध्ये प्रभावीपणे मांडण्यात आली आहे.

‘जुनं ते सोनं’ आणि ‘नवं ते हवं’ अशा द्विधा मानसिकतेत आज समाज आहे. कालानुरूप बदल हा समाजाचा नियम आहे. त्यास अनुसरून सण, उत्सव, रूढी, परंपरा यात आधुनिक वाद्यांचा, वस्तूंचा स्वीकार झाला. वाढती लोकसंख्या, विभक्त कुटुंबपद्धती आणि तरुण मंडळांची अपरिमित संख्या यामुळे गणेशोत्सवाचे रूपही पालटले. पण २०१९ च्या महापुराने सारे एका झटक्यात सरळ झाले. साधेपणाने उत्सव करून पूरग्रस्तांसाठी मदत करण्याचा विचार पुढे आला. डॉल्बीला फाटा देऊन झांज, लेझीम, हालगी यांसारखी पारंपारिक वाद्ये मिरवणुकीत दिसू लागली. भजन, कीर्तन, प्रवचनातून प्रबोधन होऊ लागले. आज काळानुरूप शहरामध्येही एक प्रभाग एक गणपती ही संकल्पना रुजावी, अशी अपेक्षा लेखिका करते.

‘प्रेम आंधळं असतं’ असे म्हणतात. पण एवढीही आंधळी असू नये की आयुष्यभर पश्चाताप करावा लागेल. ‘एका लढ्याच्या दोन गोष्टी’ मधून लेखिकेने तरुणाईच्या पळून जाऊन गुपचूप लढ्य करण्याच्या अन् नंतर समाजासमोर विधिवत रीतसर लढ्य करण्याच्या संवेदनशील प्रकरणावर प्रकाश टाकला आहे. त्याचप्रमाणे प्रेमी युगुलांचे लढ्य लावून पैसे उखळणारी मानसिकताही आज निर्माण होऊ पाहात आहे. हल्ली लढ्यासारख्या पवित्र संस्काराचाही बाजार झाल्याचे वास्तव लेखिकेने मांडलेले आहे.

‘लोक काय म्हणतील’ याचा विचार करून आजही समाजातील सर्वसामान्य घटक स्वतःच सुंदर आयुष्य मन मारून जगताना दिसत आहेत. खोट्या प्रतिष्ठेपायी कुवत नसतानाही कर्ज काढून थाटामाटात लढ्य करणे, छोट्या दुकानातून कमी किमतीत मिळणारी वस्तू भरमसाठ पैसे देऊन मोठ्या दुकानातून खरेदी करणे, प्रतिष्ठा सांभाळण्यासाठी भरमसाठ पैसे खर्च करणे ही माणसाची प्रवृत्ती आज दिवसेंदिवस वाढत आहे. त्यामुळे आपण स्वतःच स्वतःचे नुकसान करून घेत असतो. लोक काय म्हणतील यापेक्षा माझे मन काय म्हणते याचा विचार होणे आवश्यक

आहे.

‘सिंहावलोकन’ या ललित लेखसंग्रहातील लेखांच्या विषय भागांचे अवलोकन करणारा समाजातील असंख्य प्रश्नांकडे साक्षेपी दृष्टीने पाहण्याची लेखिकेची भूमिका दिसून येते. आपल्या समाजातील दृष्टिक्षेपात आलेले कच्चे दुवे हेरून त्यावर भाष्य करण्याचे कसब त्यांनी उत्तम तऱ्हेने साधलेले आहे. व्यवसायात शिक्षिका, आदर्श गृहिणी आणि प्रबोधनाची दूत अशी तिहेरी भूमिकेतून यामध्ये लेखन झालेले आहे. जुन्या रुढी, खुळचट कल्पना, श्रद्धा, अंधश्रद्धा याच बरोबरीने शाळाप्रवेश, मुलांचे बालपण, वृद्धाश्रमांची निर्मिती, बेपर्वा तरुणाई, विवाह संस्था अशा नव्या-जुन्या आशय, विषयांना आपल्या ललित लेखांचे विषय बनवून वास्तवदर्शी अभिव्यक्तीद्वारे बदलाची अपेक्षा त्या करताना दिसतात.

सजग दृष्टिकोन सुस्पष्ट अभिव्यक्ती, नेटकी मांडणी, सखोल चिंतन आणि प्रबोधनाचा ध्यास याने नटलेला हा ललित लेखसंग्रह खूपच छान असा आकाराला आलेला आहे. याबद्दल मी लेखिका सौ. आरती लाटणे यांचे मनापासून अभिनंदन करतो. तसेच त्यांच्या पुढील साहित्यिक वाटचालीस मनःपूर्वक शुभेच्छा देतो.

शुभं भवतु!

डॉ. श्रीकांत श्रीपती पाटील(घुणकी)

राज्य शासन पुरस्कार प्राप्त साहित्यिक

राष्ट्रपती पुरस्कार प्राप्त लेखक

मोबा.नं. : ९८३४३४२१२४

अनुक्रमणिका

१. चला थोडं वास्तव जगू या...१५
२. घेऊ या समजून थोडं...१८
३. मागे वळून पाहताना...२१
४. घराघरातील दुसरी बाजू...२५
५. हे बालपण पुन्हा येणार नाही..२९
६. शाळेचा पहिला दिवस - काल, आज आणि
उद्या..३३
७. शिक्षण साध्य की साधन ?...३८
८. आपण पाल्याला अपंग तर करत नाही ना...४२

९. चला नव्या सहकाऱ्याचे स्वागत करू या...४६

१०. जुनं ते सोनं स्वीकारताना...५०

११. एका लग्नाच्या दोन गोष्टी...५४

१२. लोक काय म्हणतील... ? ? ?...५९

१३. मुलींनो, आत्मनिर्भर बना ...६२
(मायबापहो, मुलींना आत्मनिर्भर बनवा)

१. चला थोडं वास्तव जगू या

खूप वर्षांनंतर आम्हा मैत्रिणीचे फोन नंबर एकमेकींना मिळाले. या इंटरनेटच्या कृपेने म्हणा किंवा नव्या हुशार पिढीमुळे म्हणा आम्हा पंचेचाळीशी ओलांडलेल्या सरखींच्या गाठीभेटी घेण्याचा योग जुळून आला. सर्वांच्या विचारविनिमयातून ८ मार्च महिला दिनादिवशी गेट-टु गेट घेण्याचे ठरले. ठरले कसले मीच ठरवले म्हणा. तरीही मैत्रिणींचा प्रतिसादही चांगलाच मिळाला. रेवती एक दिवसाची सुट्टी काढून येणार होती. सोनमने तर तिचा प्रवासदौरा दोन दिवसांनी पुढे ढकलला. केतकी नुकतीच सहलीवरून आली होती, तरीही यायला अगदी उत्साहाने तयार झाली.

मात्र अनंत अडचणीही आल्या. सीमाने वेगळीच अडचण सांगितली, तिचे म्हणे पारायण चालू आहे त्यामुळे ती येऊ शकत नाही. कीर्ती म्हणे कोणत्यातरी सत्संगला जात असल्याने ती सुट्टी घेऊ शकत नव्हती. राधाचा निराळाच प्रॉब्लेम होता ती भक्तीमंडळाच्या ग्रुपमध्ये असल्याने तिला इतर गोष्टीत म्हणे तितकासा रस नाही. नेहाचे घरातच कोणतेतरी निराहार व्रत चालू असल्याने ती येऊ शकत नव्हती. बापरे!!

शेवटी न राहून मीच नेहाच्या घरी गेले. नेहा ओल्या वस्त्रांनिशी देवघरात नामस्मरण करत होती. तिने खुणेनेच मला बसायला सांगितले. घरात एकदम भयाण शांतता जाणवली. तिची बारा वर्षांची मुलगी कानाला मोबाईल लावून भजनात तल्लीन झाली होती. सासू- सासरे आपले शांत एका बाजूला बसले होते. तब्बल अर्ध्या तासाच्या प्रतिक्षेनंतर ती कपडे बदलून आली. तिचे पूर्ण मतपरिवर्तन झाले होते. पूर्वीची हसती-खेळती नेहा कोठे हरवली होती तेच कळत नव्हते. बरं त्या बापड्या मुलीलाही ती त्यात ओढत होती. ज्या वयात नवनवीन कल्पना लढवायच्या, जिद्दीने ध्येय गाठायचे, उत्साह निर्माण करायचा या वयात ती या मुलीला असं

जखडून ठेवत होती. हेच मुळी मन खिन्न करणारं. ती म्हणे पतीला पती मानतचं नव्हती. बापरे कसलं हे शास्त्र! माणसाला माणसापासून दूर करणारं आणि हे खरं असेलच तर परमेश्वराने स्त्री-पुरुष अशी वेगळी निर्मितीच केली नसती ना!

नेहाचा विचार मनात जेवढा घर करून राहिला तेवढाच गेट-टुगेदरचा दिवस अविस्मरणीय ठरला. किती बदलल्या होत्या मैत्रिणी, कोण अगदी पूर्वीसारखे तर कोण अगदी घरेलू, कोण अगदी खानदानी तर कोण स्टार्डलिश. सवचि बदलणे साहजिकच होते. मात्र भगव्या-पांढऱ्या वस्त्रातील मैत्रिणी फक्त हस्तांदोलन करून गेल्या. एक-दोघी तर आल्यापासून स्वतःचे मत पटवून देण्यात गुंग होत्या. काही तर पाणी देखील प्यायल्या नाहीत. म्हणे त्यांना बाहेरचे काही खायला चालत नाही वगैरे...

हे सारे बघूनच मी आपणासमोर हे विवेचन मांडत आहे. खरंच आपल्या अवतीभोवती असं काही चाललंय याचा जीवनात किती फायदा होतो? बरे जरी होत असला तरी किती प्रमाणात? आणि खरे वास्तव नाकारून आपण जगू शकतो का? खरंसांगायचे तर माणूस पूर्वी उतारवयात चिंतामुक्त होण्यासाठी, वेळ घालवण्यासाठी अध्यात्माकडे वळत होता. एकत्र कुटुंब पद्धती होती त्यामुळे घरातील इतर काही जबाबदाऱ्या नसायच्या. आता मात्र परिस्थिती खूपच बदलत चालली आहे. वयस्कर व्यक्तीबरोबरच तरुण मुले-मुली व मोठ्या प्रमाणावर स्त्रियादेखील अध्यात्माच्या नावाखाली स्वतःला मानसिक कोंडून घेताना दिसत आहेत. मोठ्या प्रमाणावर व्रतवैकल्य करणे, उपवास करणे ही एक रीत होऊ लागली आहे.

तसं पाहिलं तर अध्यात्म हा विषय खूप मोठा व व्यापक आहे. अध्यात्म ज्याला समजते, उमजते तो नक्कीच समृद्ध होतो; मात्र हल्ली कोणी, कसाही आपल्यापरीने अर्थ काढून लोकांची दिशाभूल करत असल्याचे जाणवते. टी.व्ही. चॅनल, मोबाईल, इन्टरनेटवर विविध बुवा, महाराज, साधू, गुरू इ.चे प्रमाण खूपच वाढले आहे. यातून चांगले संस्कार होत असतीलही मात्र विविध उपासनेच्या माध्यमात गुंतलेली तरुणाई व स्त्रीवर्ग पाहिला की मन हळहळते. स्वतःचे वय व कर्तव्य याचे भान हरवत चाललेली तरुणाई अंतर्मुख होते आहे तर स्त्रीवर्ग देखील अलिप्त होत चालला आहे. एकूणच काय तर मानसिकदृष्ट्या अति

एकाग्र व एकलकोंडी होणे हे विचार करण्यासारखे आहे.

पोटाला विश्रांती म्हणून एखादा दिवस निराहार राहणे ठीक आहे पण त्यालाही काही प्रमाण असावं. किती पोटमार करायची? शेवटी आपला आत्मा हा परमेश्वरच नव्हे का? त्यामुळे आपण आतल्या शरीराची हानी करून घेतो. श्रद्धेच्या नावाखाली आपण खूप मोठा मानसिक बोजा मनावर घेऊन वावरत नाही ना? आपल्यामुळे घरात, इतरांना काही त्रास होतो का? याचा प्रत्येकाने विचार करावा.

मान्य आहे घरातून थोडं बाहेर पडलं की मन हलकं होतं, ताणतणाव दूर होतात. याचा अर्थ असा नव्हे की, आपले कर्तव्य, गरज, अस्तित्व इ.चा विसर पडावा. याउलट तरुणाईने नवनिर्मितीकडे लक्ष द्यावे तर संसारवेल बहरत आलेल्या दांपत्यांनी जरा स्वतःसाठी जगावं. आयुष्यभरात काही अपुऱ्या राहिलेल्या आशा-आकांक्षा, इच्छा, कला यासाठी वेळ द्यावा. मनसोक्त फिरा, खा, बिनधास्त जगा, समाजातील चार माणसांत मनमोकळ्या गप्पा करा, मुलात मूल होऊन बघा नक्कीच परमेश्वर भेटल्याचा आनंद मिळेल.. एकतर पूर्ण आयुष्य मोठ्या कष्टात व ताणतणावात गेलेले असते राहिलेल्या या बोनस वयात दुर्दैवाने एखादी औषधाची गोळी सोबतीला असेल एवढंच. मग जगू या ना हसत. कशाला स्वतःला बांधून घ्यायचे?

श्रद्धादेखील अति झाली की अंध होते आणि वास्तव जीवनातून आपणाला कुठल्यातरी आभासी जीवनात घेऊन जाते. तोडून टाका अशा डोकं सुन्न करणाऱ्या व माणसातून बाजूला करणाऱ्या कल्पना. कारण कोणत्याही गोष्टीचा अतिरेक हा नुकसानकारकच ठरतो. अगदी दुधाला जरी आपण पूर्णान्न म्हणत असलो तरी तेही अति झाले की त्याचीही शिसारी येते व ते नकोनकोसे होते ना.

म्हणूनच प्रत्येक घटनेची कारणमीमांसा जशी पुराणात्मक दृष्टीने बघितली जाते तशी वैज्ञानिक व वास्तवदृष्टीने विचारात घेऊ या. व्यसन, भ्रष्टाचाराइतकाच स्वमग्नतेचा धोका वेळीच ओळखू या. माणसात राहू या. थोडं वास्तव जगू या.

२. घेऊ या समजून थोडं

परवा वर्तमानपत्रातील बातमी वाचली आणि मनातून थोडीशी खंत वाटली. बातमी होती 'वृद्ध आई-वडिलांना न सांभाळणाऱ्या मुलावर कारवाई होणार.' काही दिवसांपूर्वी कायदा ही झाला. पण प्रत्येकाने अंतर्मुख होवून विचार केला तर, 'खरंच हा विषय कायद्याच्या उंबरठ्यावर जाण्यासारखा आहे का? आई-वडिलांना सांभाळण्याची जबाबदारी मुलाची आणि आपल्या मुलावर आईवडिलांचे प्रेम आहे. याची जाणीव जर कायदा दाखवत असेल तर त्या नात्याला अर्थच काय राहतो. ती राहते केवळ एक औपचारिकता.'

आई, वडील, गुरुजी, वडीलधारी माणसं यांना देवाच्या ठिकाणी संबोधणारी आपली भारतीय संस्कृती. आज मात्र या देवतांची समाजात अवहेलना होताना दिसते. एक काळ असा होता घराघरांतून वरिष्ठांचे देवतुल्य पूजन होत होते. त्यांचा एक एक शब्द मोलाचा होता. एकत्र कुटुंब एका वयोवृद्ध व्यक्तिच्या सल्ल्याने चालत होते. गावचा कारभारही वयोवृद्ध ज्येष्ठ व्यक्तींच्या सल्ल्याने चालायचा. पण आज परिस्थिती बदलली. विभक्त कुटुंब पद्धती अस्तित्वात आली आणि माणसामाणसांत विभागणी होत गेली.

माझी आजी नेहमी म्हणायची, "बाई गं, पिकल्या केसांचा व वाकलेल्या पाठीचा मान राखावा." त्यांच्या अनुभवाच्या बोलातून बरेचसे ज्ञान मिळते व सल्लाही मिळतो. पण आज असं काही राहिलं नाही. तरुण मुलांच्या हातात घरचाच नव्हे तर गावचाही कारभार जातोय आणि बदलही तसाच दिसतोय.

जेव्हा वृद्धाश्रम निघाले तेव्हाही वाटायचं, आपण कुठेतरी चुकत तरी

नाही ना? अत्याधुनिक गरजांच्या हव्यासापोटी असेल किंवा आवश्यकतेसाठी म्हणा कुटुंबातील तरुण सदस्य बाहेर पडले आणि प्रश्न पडला घरातील वयोवृद्ध व्यक्तींचा! त्यांच्या करमणुकीचा! त्यांच्या निवांतपणाचा! त्यांना सांभाळण्याचा आणि त्यावर उपाय निघाला काय तर वृद्धाश्रम!! तसं पाहिलं तर पाळणाघर आणि वृद्धाश्रम या एकाच नाण्याच्या दोन बाजू.

भारतीय संस्कृती ही सर्वश्रेष्ठ मानली जाते. पण आधुनिकतेच्या व फॅशनच्या नावाखाली पाश्चिमात्य संस्कृती रूजू लागली. खाणेपिणे, बोलणे, बसणे, उठणे, कपडालत्ता याचबरोबर माणसांमाणसातील नीतिमत्ताही झपाट्याने बदलू लागली. त्याचाच परिणाम आजकाल मुलं-मुली बेफिकीर वागताना दिसतात.

शिक्षणाच्या बाबतीत तर आज पालक खूपच जागृत आहेत. ज्या वयात मूल आई-वडिलांबरोबर वाढायला हवी त्या वयात ती खूप दूर शिक्षणासाठी जातात. परिणामी घराची ओढ कमी होत जाते. मुलांवर चांगले संस्कार व्हावेत म्हणून सगळेच पालक प्रयत्न करतात. तरीही मुलाच्या लग्नानंतर काही दिवसातच वृद्ध आई-वडिलांना घराबाहेर काढण्यासारखे प्रकार समाजात सर्रास पाहायला मिळतात. समाजातील काही जाणकारांचे असे मत आहे की सून घरात आली की असं घडतेच.

गांभीर्याने विचार केला तर इथं प्रश्न उद्भवतो त्या समस्त स्त्री वर्गाचा मग ती लेक असो, सून असो की सासू असो. नाण्याच्या दोन्ही बाजू हाताळायच्या म्हटलं तर मुलगा असो की मुलगी समानतेच्या नावाखाली समानच संस्कार केले जातात. अगदी अन्न-वस्त्र-शिक्षण इत्यादी. पण जबाबदाऱ्यांची मात्र समानता दिसून येत नाही.

आज काल मुली शिक्षण घेतात, स्वतःच्या पायावर उभ्या राहतात. घर, संसार, मुले, पै-पाहुणे सांभाळून नोकरी किंवा व्यवसाय करतात अशा वेळी तिला थोड्या सहकार्याची, विश्रांतीची वा सहानुभुतीची गरज असू शकते. हे तिचं काम, ही तिची जबाबदारी, हे तिचं करावे असा विचार बऱ्याच ठिकाणी केला जातो. तिच्या सुरुवातीच्या काळात तिला

पुरेसे सहकार्य आणि आत्मीयता मिळाली तर त्याची नक्कीच जाण राहाते. माझ्यावेळी असं होतं. मी एवढं भोगले, असा अट्टाहास करणे चुकीचे आहे. योग्य तेथे योग्य वेळी सल्ला जरूर द्यावा. मात्र वारंवार टोकणे बरे नव्हे. यामुळे तरुण व वयस्क यांच्यात मानसिक तेढ निर्माण होत जाते. सुनेच्या आईवडिलांची एकदा आपुलकीने विचारपूस तरी करून बघा किती आनंदी होईल पाहा ती.

जशी सून, मुलगा किंवा तिच्या कुटुंबाला समजून घेतले जावे अशी जेव्हा आपण अपेक्षा ठेवतो तशीच वयोवृद्धांची लहर आणि वयानुरूप येणारी अडचण, त्यांची बदलती मानसिकता याचाही निश्चितपणे विचार करायला हवा. जिवापाड सांभाळलेल्या मुलीला सासरी पाठवताना जी अवस्था तिच्या आईवडिलांची होते; तशीच काहीशी अवस्था सून घरात आल्यानंतर मुलगा सुनेचा होतोय हे पाहाताना त्याच्या आईवडिलांची होत असते, असं होणं साहाजिकच आहे याची नकळत जाण कुटुंबातील प्रत्येकाला असावी.

ज्या मुलीच्या घरी आईबाबांबरोबर आजी-आजोबा जेवतात त्या घरी मुलींएवढीच आजी-आजोबांची काळजी घेतली जाते. त्या मुलीला सासरी सासू-सासऱ्यांची सेवा कर म्हणून वेगळे सांगावे लागणार नाही. तर आजच्या बदलत्या परिस्थितीला समजून घेऊन नवीन आव्हाने झेलणाऱ्या सुनेच्या धावपळीची फक्त तोंडी शब्दाने जरी कदर झाली तरी सासू-सासरे आईवडिलांच्या ठिकाणी विराजमान व्हायला वेळ लागणार नाही.

आज माणसाला पैसा कमी नाही, कमी आहे तो मनाचा मोठेपणा, आपले म्हणून समजून घेण्याची वृत्ती आणि एकमेकांसाठी द्यावा लागणारा वेळ.

३. मागे वळून पाहताना...

हल्ली सतत सोशल मीडियावर आई-वडील निराधार झाल्याच्या पोस्ट झळकत असतात. सोशलवर्क करणारे कार्यकर्ते, प्रबोधनकार, प्रवचनकार, कीर्तनकार अशा बऱ्याच पातळीवर हा विषय हाताळताना जाणवतो.

१. आई-वडिलांनी मोठ्या कोडकौतुकाने मुलांना वाढवले खूप खूप शिकवले, मुलगा मोठ्या पगाराच्या नोकरीला लागला आणि तो परदेशी स्थायिक झाला.
२. मुलगा शहरात गेला. नोकरी-व्यवसायात रमला आणि आईवडील गावाकडेच एकाकी राहिले.
३. मुलगा नाही म्हणून मुलींनाच मुलाप्रमाणे सांभाळले. स्वतःच्या पायावर उभा केले, मोठ्या थाटामाटात चांगल्या घरी लग्न करून दिलं आणि सरतेशेवटी आई-वडिलांजवळ कोणीच नाही इ.

वरीलप्रमाणे बातम्या वाचल्या की मन सुन्न होतं. मग विचार करावासा वाटतो. खरंच चूक कोणाची... आई-वडिलांची, मुलाची, सुनेची की बदलणान्या परिस्थितीची? वरील समस्येचा विचार करता असं लक्षात येतं की माणसाची जडणघडणच मुळी त्या पद्धतीने होऊ लागली आहे.

माणसाच्या जडणघडणीचा बारकाईने विचार केला तर घरातील संस्कार, परिसरातील वातावरण, गरजा, अपेक्षा, त्यास पूरक अनुकूल-प्रतिकूल परिस्थिती या व अशा अनेक गोष्टींचा परिणाम माणसाच्या व्यक्तिमत्त्वावर होत असतो. आता हेच बघा ना, पूर्वी संस्कार केंद्र म्हणून कुटुंब, शाळा व समाज याकडे पाहिले जायचे. मुलगा असो वा मुलगी दोघांनाही घडवण्याचे कार्य जेवढे घरातून होत होते; किंबहुना जास्त शाळेतून घडत होते म्हणून तर सहजच म्हटलं जायचं - 'तुला गुरुजींनी / बाईंनी हेच

शिकवलं का ?' अगदी सासरी जाणाऱ्या मुलीला देखील हे ऐकावे लागे आणि ते काही अंशी खरेही होते. जसं घरात अंगण झाडणे, रांगोळी काढणे, छोट्या भावंडांची काळजी घेणे ही कामे मुलांना सांगितली जायची. तसेच शाळेतही वर्ग झाडणे, आवारातील सफाई करणे, झाडे लावणे व त्याची देखभाल करणे, मित्राला मदत करणे इ. कामे मुलांकडून करून घेतली जात होती. नकळत यातून संस्कार होत होते. शाळा सुशोभन कार्यात विद्यार्थी- शिक्षकांइतकाच गावकऱ्यांचा सहभाग असायचा. आज परिस्थिती बदलली आहे. मुलांना तिथंपर्यंत पोहोचू दिले जात नाही. वर्ग झाडणे, स्वतःचे ताट उचलणे, गरजूंना मदत करणे, मोठ्यांचा आदर करणे इ.गोष्टी मुलांना नव्हे तर सुशिक्षित म्हणवून घेणाऱ्या पालकांना कमीपणाच्या वाटतात. स्वतः मी शाळेत असं केलं तसं केलं. आम्ही शाळेत असताना झाडे लावली, झाडांना पाणी घातले, शाळा सारवली इ. अभिमानाने सांगतील; पण आपल्या मुलांना त्यापासून दूर ठेवतील. परिणामी फोटोला पोज देण्यापुरत्याच या बाबी राहिलेल्या आहेत. या सवयी किरकोळ वाटतात मात्र, जीवनाच्या जडणघडणीत या बाबी खूप मोलाचे कार्य करतात. नाहीतर मुलांना आपली आईसुद्धा मोलकरीण वाटू लागते. स्वतःपुरती किमान स्वच्छता करायला काय हरकत आहे ? स्वावलंबनातूनच सेवाभाव जोपासला जातो. यातूनच एकमेकांच्या कष्टाची कदर करायला नकळत सुरुवात होत असते.

माया, प्रेम, आपुलकी, जाणीव कसे निर्माण करावे हे कोणत्याही विद्यापीठात शिकवले जात नसते. हे शिक्षण घरातून मिळत असते. आपले आई-बाबा शेजाऱ्यांशी कसे वागतात, कसे बोलतात, त्यांच्याविषयी कसे मत व्यक्त करतात, एखादा चित्रपट बघत असताना पालक जी मते व्यक्त करतात त्याचा परिणाम मुलांवर होत असतो. आपले घरगुती प्रश्न आपण कसे सोडवतो व त्यातून आपण नेमके कशाला महत्त्व देतो हे मुले अनुभवत असतात.

पूर्वी भावनिक जोड खूप मजबूत होती. म्हणूनच पूर्वी आई जर गावी गेली तर आपण दारात तिची दिवस दिवस वाट बघत बसायचो, रोज

आजी-आजोबांची गोष्ट ऐकल्याशिवाय झोप लागत नव्हती, मामाचे गाव, आत्याचे गाव ही जी ओढ होती ती कोठे तरी कमी होत चालली आहे. आपले स्वप्न आपण मुलांकडून पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करतो. त्यादृष्टीने मुलांची वाटचाल आपण करतो. मुलांना शिक्षणासाठी लहानपणापासून दूर ठेवले जाते. परिणामी मुलं बाहेर रमतात, घराची ओढ कमी होते. पुढं मुलांना दोष देत राहणे चुकीचे होते. आलिशान शाळेत शिकवतो, जिथं फक्त पुस्तक शिकवलं जातं ते व्यवहारात कसे उतरावयाचे हे कोणत्याही पुस्तकात लिहिलेले नसते. आलिशान बंगल्यात राहतो जिथं गेट बंद करून जीव घुटमळतो.

उंच उंच स्वप्नं जरूर पाहावी, मुलांना दाखवावी त्यात गैर काहीच नाही. यातून मुलं उंच ध्येय गाठतील, भरपूर पैसाही मिळवतील परंतु पैसा म्हणजे सुख/समाधान नव्हे. कबूल आहे पैशाशिवाय जगणे मुश्कील आहे. आवश्यक गोष्टी मिळवण्यासाठी पैसा लागतोच, फुकट काहीच मिळणार नाही. मात्र पैसा म्हणजे सर्वस्व नाही. दोन पैसे कमी मिळाले तरी चालतील पण लेकाने माणूस पाण्यासारखा मिळवला पाहिजे. अशी जिद्द मुलांमध्ये निर्माण करायला हवी. पालकांनी इतकाही पैश्याचा हव्यास त्याच्यात निर्माण करू नये की तो उतार वयात आपल्यालाही फक्त पैसाच पुरवत राहील. असा पैसा काय कामाचा ?

आपणाला प्रश्न पडेल, मग आम्ही मुलांना परदेशी / दूर पाठवायचेच नाही का ? जरूर पाठवावे. पण म्हणतात ना, 'घार उडते आकाशी चित्त तिचे पिलापाशी.' तितक्याच ओढीने पिलाचेही लक्ष आपल्या आईकडे असले पाहिजे. पिलाने कितीही उंच भरारी घेऊ दे, आपली माणसं विसरता कामा नये. आणि तशीच वेळ आली व प्रसंगी मुलांसोबत जावं लागलं तर आईवडिलांनीही माझं घर, माझं शेत, माझी माणसं असं... म्हणत अलिप्त राहाणं म्हणजे एकमेकांमध्ये दुरावा निर्माण करणारे महत्त्वाचे कारण ठरू शकते. मुलांना मोठे स्वप्न आपणच दाखवतो आणि पंख फुटताच उडून जाऊ लागताच का ओरडावे. त्याच्या स्वप्नात आईवडिलांनीही सामील व्हावे. मी, माझे गाव असं म्हणत आपणच नाही का बसत !

याचाच अर्थ आपणही कोठे तरी चुकत आहोत.

माणसाच्या सुखाच्या व प्रगतीच्या कल्पनाच बदलल्या आहेत. 'दुसऱ्याकडून दुसऱ्याच्या जीवावर मिळते ते सुख आणि स्वतःपुरताच विचार करते ती प्रगती', असाच काहीसा समज दृढ होत आहे. म्हणूनच आज मुलगा असो वा मुलगी, 'मी आणि माझ्यापुरतेच' असा विचार पक्का होत चालला आहे. मग आम्ही किती मोठे व किती महागडे शिक्षण दिले हे महत्त्वाचे नाही, तर ज्याच्या जीवावर किंवा ज्याच्या कृपेने आपण मोठे झालो त्याकडे मागे वळून पाहायला लावणारे संस्कार त्या शिक्षणातून किती मिळाले हे महत्त्वाचे आहे.

यासाठीच घरातून संस्कार खूप महत्त्वाचे आहेत. मुलगा असो वा मुलगी सेवाभाव दोघांच्यातही रुजवायला हवा. हे मुलाचे काम, हे मुलीचे काम असे न म्हणता छोट्या छोट्या कामाची सवय घरातूनच लागायला हवी. मालकाचे काम, नोकराचे काम असा भेद न करता पडेल ते काम करताना लाज वा कमीपणा वाटता कामा नये. घरात, शाळेत, समाजात वा इतर ठिकाणी मोठ्या व्यक्तीच्या हातात झाडू बघताच, 'थांबा आजोबा, सर, बाबा मी करतो' असं म्हणणारी मुले जेव्हा भेटतील तेव्हा खऱ्या अर्थाने संस्कार कामी आले असे म्हणता येईल.

पैसा तर सगळेच मिळवणार आहेत; पण संस्कार हे बालपणापासून मिळवत जावे लागतात ते अचानक मिळत नाहीत. म्हणूनच मला वाटते, मुलांच्या भविष्याची शिंदोरी भरत असताना संस्काराचा वाटा बांधायला अजिबात विसरू नका.

४. घराघरातील दुसरी बाजू

मोठ्या थाटामाटात प्रमोदचे लग्न करून नेहासाख्या सोज्ज्वळ, हुशार, व कमावत्या मुलीला सून म्हणून घरात आणलं आणि सुशिला निर्धारित झाली. नेहा चांगल्या सुशिक्षित कुटुंबातली होती. मोठ्या जिद्दीने व कष्टाने अवघ्या पहिल्या प्रयत्नातच तिने स्पर्धा परीक्षा यशस्वी केली होती. तसाच तोलामोलाचा नवरा मुलगा प्रमोदच्या रूपाने तिला मिळाला. आणि बघता बघता नेहा नेटका संसार करू लागली. सून घरात आली म्हणून सुशिलाही बिनधास्त झाली. भजन, कीर्तन महिला मंडळ, हास्य क्लब इ. कार्यक्रमात रमू लागली. आईला समाधानी बघून प्रमोदलाही आनंद वाटत होता. कारण वडिलांच्या तुटपुंज्या पगारात प्रपंच भागवण्यासाठी आईनेही खूप कष्ट सोसले होते. ताईचे शिक्षण, आक्काचे शिक्षण, त्यांचे लग्न, बाबांची लहर इ. या सान्या कटकटीतून ती आता मुक्त झाली होती.

काही दिवस असेच गेले. नेहा रोज सकाळी लवकर उरकून डबे भरून बाहेर पडत होती. संध्याकाळी आल्याबरोबर घरकामात गुरपटून जाई. सुट्टीशिवाय एकत्र सगळे भेटतच नव्हते. नेहाची दमछाक प्रमोदप्रमाणेच बाबाही पाहत होते मात्र कोणी काही बोलत नव्हते.

एक दिवस नेहाने गोड बातमी दिली आणि पुन्हा एकदा घर आनंदाने न्हावून निघाले. सुंदरपरीच्या आगमनाने घर भरून गेले. परीच्या कौतुकाला पारावारच उरला नाही. तिचं हसणं, खिदळणं, खेळणं, खेळवणं यानं घर दणाणून जाऊ लागलं. पण एक ना एक दिवस नेहाला कामावर हजर व्हावेच लागणार ना.

नेहाचे टेन्शन वाढले. आई बाळाला सांभाळू लागल्या मात्र घरात चिडचिड होऊ लागली. तसं पाहिलं तर नेहा कोणतही काम शिल्लक ठेवत

नव्हती; मात्र बाळाला घेऊन ती ऑफिसलाही जाऊ शकत नव्हती. आईला काही समजावणेही कठीण होतं. सुशिक्षित, कमावते आणि मुख्य म्हणजे विवाहित मुलगा सून या सुवर्ण लेबलने बांधील असल्याने नेहा, प्रमोद काही बोलूही शकत नव्हते. घरातील प्रत्येक गोष्ट घराबाहेर चव्हाट्यावर नेणे आईला मोठेपणाचे वाटत होते तर घरातील बाब घरात राहावी म्हणून बाकी सारे झुरत होते. काय करावे कळेना. पूर्वी आईनेही खूप कष्ट केले होते मात्र कितीतरी पटीने आज ती सुखात होती, परंतु मनासारखे होत नसल्याने समाधानीही नव्हती. एवढेच नव्हे; तर कायद्याची भाषा वापरून ती आता कळत-नकळत घरातील वातावरण इमोशनली ब्लॅकमेलही करू लागली. घर, बाळ, ऑफिस, नातेवाईक हे सारे सांभाळता सांभाळता नेहाची अगदी सर्कस होऊ लागली. कामवाली ती कामवालीच. ती थोडीच आपली असणार आहे. नेहा तासन्तास टॅशनमध्ये राहू लागली. तिचे ऑफिसमध्ये लक्ष लागेना की घरी. कारण आज आई एका महिन्याच्या तीर्थयात्रेला जाणार होती. बाळ तर आजारी होते. आजोळची त्याला सवय नव्हती. शिवाय त्याला फक्त बाबांजवळ सोडणे शक्य नव्हते. आईला थांबवणेही खूप कठीण होते. या विचारातच नेहा ऑफिसला पोहोचली.

समोर टेबलवरचा पेपर उचलला आणि तिची बोलतीच बंद झाली. पहिल्याच पानावर बातमी होती, 'वृद्ध आई-बाबांनी नातवंडांना सांभाळणे सक्तीचे नाही, असा निकाल न्यायालयाने दिला होता. मुलांचे संगोपन करणे ही आजोबा-आजीची नव्हे तर ती मुलगा व सुनेची जबाबदारी आहे..... वगैरे वगैरे.' नेहा विचारात मग्न झाली.

खरोखर किती विचित्र पण सत्य आहे ही बातमी. कायद्याने सारेच प्रश्न सुटतात? म्हणतात ना कायद्याने कुटुंबात जसा प्रवेश केला तसा घरातला माणूस संपत आला. राहिलं फक्त नावाचं नातं. मान्य आहे न्यायालयाने दिलेल्या निकालाने एखाद्या सासुरवाशिणीला न्याय मिळाला असेल, वार्ड नवऱ्यापासून एखाद्या पत्नीला फारकत मिळाली असेल..... पण आज चक्क कायदा चुलीपर्यंत पोहोचू लागला. मुलगा सून अडचणीत

असताना हात वर करणे वा माझेच खरे असे म्हणणे कितपत योग्य आहे? वय झाले म्हणून सतत एकटे फिरायला जायला पाहिजेच का? कधीतरी मुलाबाळात, घरातील सगळ्यांबरोबर फिरून तर बघा. किती मजा येईल आजोबा, आजी, नातू सगळ्यांनाच. सगळ्याच अडचणी कायद्याने सुटत नाहीत. आईबाबांना सांभाळणे जशी मुलाची जबाबदारी तशी मुलगा अडचणीत असताना त्याला आधार देणे हेही आईबाबांचे कर्तव्य आहे. घर उभा राहते ते आपलेपणावर आणि विश्वासावर, अधिकारावर नाही. अधिकाराची सक्ती आली की आपुलकी संपते आणि राहते फक्त कर्तव्य. माझे आई-बाबा म्हणून सांभाळणे वेगळे व कर्तव्य म्हणून सांभाळणे वेगळे.

सासू-सासऱ्यांना जर आई-वडिलांचा मान मिळावा असे वाटत असेल तर खरंच सुनेला मुलगी म्हणूनच सांभाळावे लागेल. कारण सर्व काही तर तीच करणार असते. शेवटी सांभाळणे म्हणजे तरी काय हो वेळच्या वेळी जेवणखाणं मिळणं, कष्टाचं काम कमी होणं, आजारपणात सेवा, विचारपूस होणे इ. आणि यातील बऱ्याच बाबी या सुनेकडून पूर्ण होतात. जर तीच अडचणीत असेल तर तिला नको का हातभार लावायला? तिला गरजेच्या वेळी जी व्यक्ती साथ देईल ती आपसूकच हृदयाजवळ राहाते, ती सासऱ्या असो वा माहेरची. म्हणूनच ती सून नव्हे तर मुलगी म्हणूनच राहायला हवी. असं झालं नाही तर होरपळ होते ती मुलाची. कारण त्याला दोघेही हवे असतात आई व पत्नी.

तसं पाहिलं तर नोकरी, घर सांभाळणे स्त्रियांना त्रास होतोच; परंतु आपल्या मुलाची, घराची काळजी घेणारं घरात कोणीतरी असेल तर तिही घरात वा कामावर व्यवस्थित राहिल अर्थात पाठीमागचे टेन्शन राहत नाही. हे जरी खरं असलं तरी ती पुढे गेल्यानंतर बाळाला सांभाळणे, घर आवरणे, पै-पाहुणे आले गेले बघणे, बाळाची शी-शु काढणे, खाऊ घालणे, पाणी, गरम इ. कामे बघणे हेही तेवढे सोपे काम नाही. ही एक कसरतच असते तेही उतारवयात. याचीही जाणीव मुलगा व सुनेने ठेवायला हवी. आपणाला सलग चार दिवस सुट्टी असेल तर दिवस संपत नाही.

तिथं ही वयस्क दिवस दिवस घरात एकटे असतात, अशावेळी त्यांचाही विचार व्हायला हवा.

शेवटी काय हो, पाळणाघरात जर मूल ठेवावे लागत असेल तर ती सुद्धा फक्त मुलांना घेऊन वेगळे राहू शकतेच की! पण ताणून धरलं तर सारंच तुटतं. म्हणूनच घरातील प्रत्येकाने आपलं वेळापत्रक प्रसंगानुरूप लवचिक ठेवायला हवं. मी आणि माझं खरं म्हटलं तर घर आणि घराचं घरपण टिकत नाही. जिथं वयस्कांची गरज असेल तिथं जर उपयोग होत नसेल तर पुढे असून नात्याचा उपयोग काय ? ही नाती अलगत विणत जायला हवी त्याचा तिढा होता कामा नये. प्रत्येकाला प्रत्येकाची गरज असतेच फक्त समजून घेण्यावर व मानण्यावर आहे. या सगळ्यात कुचंबणा होते ती लहान मुलांची. कुटुंबातील सून, मुलगा, आई व वडील महत्वाचे असले तरी ही दुसरी बाजू सर्वांनी हळूवार उलगडावी हे तितकेच खरे...!

५. हे बालपण पुन्हा येणार नाही

परीक्षा संपली आणि राकेशचा आनंद गगनात मावेनासा झाला. तो उड्या मारतच घरी आला. माळ्यावर धूळ खात पडलेला चेंडू, बॅट, लगोरी त्याने शोधून काढले. कपड्याने स्वच्छ पुसले. पळत पळत शेजारी गेला. त्याचा मित्र विनोद त्याची वाटच पाहत होता. कारण तो परगावी शिकण्यास असल्यामुळे वर्षातून एकदाच आपल्या आजीकडे येत होता आणि आला की राकेश अन् विनोदची गट्टी जमते ती सुट्टी संपेपर्यंत. त्याने विनोदला आपले क्रिकेटचे साहित्य दाखवले, लगोरी, कॅरम दाखवले. खूप खूप गप्पा मारल्या. पळापळ केली, उड्या मारल्या. “विनोद, आपण उद्या भरपूर खेळू या हं!” असं सांगून तो घरी आला.

घरी आई ऑफिसमधून आलीच होती. “राकेश फ्रेश हो. दूध घे. सुट्टी सुरू झाली ना?”

“हो आई. म्हणूनच मी उद्या खूप खूप झोपणार आहे आणि शेजारच्या विनोदबरोबर क्रिकेट पण खेळणार आहे.” राकेश मोठ्या आनंदाने म्हणाला.

“ते काही नाही. उद्यापासून योगाक्लास सुरू होतोय. तुझं नाव दिलं आहे क्लासला. लवकर उठ.”

“काय ग आई...?” राकेश निराश होऊन म्हणाला. “मग दुपारी खेळू?”

“दुपारी नाही की संध्याकाळी नाही. दुपारी स्वीमिंगला आणि संध्याकाळी स्केटिंगला जायचं.”

आईने पटापट नियोजन सांगून टाकले. राकेश खूपच निराश झाला. त्याला सुट्टीत खूप खूप खेळायचे होते. त्याच्या सुट्टीच्या कल्पना वेगळ्या

होत्या. वेगवेगळ्या खेळात रमायचे होते. पण आईच्या नियोजनामुळे त्याच्या आनंदावर पाणीच पडले. तो पूर्ण वेळ गुंतला होता. त्याला शाळा होती तेच बरे वाटू लागले. रडत रडतच तो रात्री बिछान्यावर झोपी गेला.

हीच परिस्थिती आजकाल अनेक कुटुंबात पाहायला मिळते. सुट्टी सुरू होण्याअगोदरच मुलांना या ना त्या कामात गुंतवण्याचे विचार पालकांच्या डोक्यात पिंगा धरू लागतात. लहान चौकोनी कुटुंब असेल आणि त्यातही आईवडील दोघेही नोकरी करत असतील तर मात्र मुलांना कोठे सोडायचे ? हा प्रश्न पडतो. कारण पालकांना सुट्टी असेलच असं नाही आणि मग वेगवेगळे क्लासेस पुढे येतात. सकाळी एका कलेसाठी, दुपारी दुसऱ्याच कलेसाठी, संध्याकाळी तिसऱ्या कलेसाठी तर मध्येच एखादा बौद्धिक विषयासाठी असे सगळे क्लासेस लावून मुलांचे दिवसभराचे नियोजन पालक पक्के करून ठेवतात. वेगवेगळ्या खेळाचे, कलेचे तासन्तास धडे मुले गिरवू लागतात. गंमत म्हणजे ज्यांच्यासाठी हे नियोजन केले जाते त्या मुलांचा या नियोजनात विचारच घेतला जात नाही. हे कमी होतं की काय म्हणून भ्रमसाठ पैसा भरून मोठमोठी शिबिरे, उन्हाळी वर्ग सुरू होताना दिसतात. आपणाला ते फ्री वाटतात.

मात्र क्लास देणाऱ्याचा उद्देश कदाचित वेगळा असू शकतो. वर्षभर चालणारे जुडो, कराटे, स्केटिंग, अबॅक्स यासारखे क्लासेस सुद्धा विद्यार्थ्यांना उन्हाळ्यात सुट्टी जाहीर करतात. कारण मुलांना सुट्टीत त्यांचे वेगळे नियोजन करता यावे. परगावी फिरायला किंवा नातेवाईकांकडे जाता यावे म्हणूनच ना! पण आपण त्याचा कधी विचारच करत नाही.

खरं पाहिलं तर वर्षभर शाळा, ट्यूशन, परीक्षा याच्या वेळा सांभाळून व अभ्यास करून मुलं कंटाळलेली असतात. मुळातच हल्ली शाळेतून व गल्ली-सोसायटीतून पाहिजे तेवढे अंगमेहनतीचे काम वा खेळ खेळायला मिळत नाहीत, पुरेशी झोप मिळत नाही. मग विचार पडतो खरंच मुलांना या धावत पळत घेतलेल्या क्लासमधून परिपूर्ण तर सोडाच पण त्याचा कल समजण्याइतपत तरी ज्ञान मिळते का ? त्यातून त्यांची होणारी मानसिक, शारीरिक धावपळ आणि त्यांना येणारा थकवा याचा बारकाईने आपण

कधी विचारच करत नाही. ठीक आहे, एखाद्या वेळी पोहणे, सायकलिंग, झायव्हिंग, इ. सलग महिन्याभराच्या क्लासमधून मुलं किमान तयार होतात. परंतु या नियोजनात मुलांचा विचार घ्यायला नको का ? त्याला सुट्टीत काय करावंसं वाटतं, कोठे जावंसं वाटतं इ. आपली सुट्टी व मुलांची सुट्टी याचा ताळमेळ नको का घालायला. पालकांनी मुलांना विचारून नियोजनात बदल करावा. नाहीतरी वर्षभर आपण आपले विचार त्यांच्यावर लादत असतोच ना!

तसं पाहिलं तर खरा आनंद मुलांना कुटुंबाच्या समवेत मिळत असतो. वर्षभराच्या धावपळीत हवं तसं मुलांच्या आहाराकडे लक्ष देता आलेले नसेल तर काही वेगळे पदार्थ करून त्यांना खाऊ घाला. चहा, पोहे, सरबत, डाळभात करणे यांसारख्या सोप्या गोष्टी त्यांना शिकवा. नवनिर्मितीत मुलं आनंद शोधतात. मित्रमैत्रिणी, शेजारी, पै-पाहुणे यांच्या गाठीभेटीतून मुलं भरपूर आनंद लुटत असतात. एखाद्या वर्षी आपणच मामा, मामी, आत्या, मावशी यांना सुट्टीसाठी आपल्या घरी बोलावून बघा मुलं कशी रमतात. चार दिवस आपणच आपल्या मित्र-मंडळींसाठी वा पाहुण्यांसाठी वेळ दिला तर आपणालाही पुढच्यावेळी त्यांच्याकडे जाता येईल. सुट्टीतील काही दिवस काका-काकू, मामा-मामी, मावशी, भाच्ये, आजी, आजोबा, यांच्यासोबत मुलांना राहू द्या. या निमित्ताने मुलांना आपले पैपाहुणे समजतील, त्यांच्यात कसे राहायचे ते कळेल, आपले घर वा गाव सोडून बाहेर काय घडते हे समजेल. हरवलेले सुट्टीतील आजोळ, हरवलेले खेळ या निमित्ताने पुन्हा मिळेल. उन्हात मैदानावरील खेळ खेळणे कदाचित शक्य होत नाही. तेव्हा छोटे छोटे गेम, गोष्टीची पुस्तके, चित्रकलेची पुस्तके, दोरी उडी, बुद्धिबळ, कॅरम, व्यापार खेळ इ. शक्य होईल असे साहित्य मुलांना आणून द्या. वेळात वेळ काढून त्यांच्याबरोबर थोडे खेळून तर पाहा किती आनंदी होतात मुलं. जेणेकरून मुलं दुपारी उन्हात न जाता घरात रमतील. कधी तरी मुलांना घेऊन बागेत जा, त्यांच्या गमतीजमतीत सामील व्हा. ऐतिहासिक स्थळे, संग्रहालये, लेणी, किल्ले यांना भेटी द्या. जेणेकरून आनंदाबरोबरच मुलांच्या ज्ञानात भरच पडेल.

सुट्टीचे नियोजन करत असताना कधीतरी त्यालाही विचारा, 'तुला काय आवडतं रे, या वर्षी आपण कोठे जाऊया.' बघा, मुलांना किती आनंद होईल. मुलांना अभ्यासाची प्रेरणाही मिळेल. त्यांच्या आवडीप्रमाणे सुट्टीचे नियोजन होणार म्हटल्यावर मुलं वर्षभर जोमाने अभ्यास करतील. एकूणच काय तर, मुलं सुट्टीत मनसोक्त खेळली पाहिजेत, त्यांना भरपूर आनंद मिळाला पाहिजे, शारीरिक व्यायाम झाला पाहिजे. नाहीतरी हल्ली शहरात, सोसायटीत मुलांना खेळणे तर सोडाच पण मोठ्याने बोलणे, आरडाओरड, दंगा या गोष्टींनाही सुशिक्षित, श्रीमंत म्हणवून घेणारे लोक सक्त मनाई करतात. मग मुलं टी.व्ही., मोबाईल याच्या आहारी जातात, हे योग्य नाही.

आपण सहजच म्हणतो, 'हेच तर वय आहे ज्ञान मिळवण्याचे.' पण हेही विसरू नये की, 'हेच वय असते शरीर कमावण्याचे, हाडे बळकट करण्याचे, उंची वाढवण्याचे, खेळण्याचे, बागडण्याचे.' आपल्या अपेक्षा मुलांवर लादून आपण त्यांचे बालपण हिरावून घेत आहोत. त्यांना फुलू द्या, उमलू द्या. आपण नेहमी म्हणतो लहानपण देगा देवा.....आणि आपणच मुलांचे बालपण हिरावून घेत असतो. थोडा विचार करा. खरंच सांगते....

हे बालपण पुन्हा येणार नाही.

६. शाळेचा पहिला दिवस - काल, आज आणि उद्या

जून महिना म्हणजे शाळेची व पावसाची सुवर्ण सुरुवात. वळवाचा पाऊस मे महिन्यात कितीही झाला तरी जूनची सुरुवात ही वेगळीच तसेच काहीसे आहे शाळेबाबत. सुट्टीत कितीही ट्युशन लावली तरी जूनची शाळा सुरुवात काही औरच असते. त्याची ओढ जितकी तितकीच त्याची अपूर्वाई देखील!

आज शाळेचा पहिला दिवस होता. बरेच पालक आपल्या मुलाला सकाळी सहा वाजल्यापासून आवरत असलेले दिसत होते. नवीन टाय, बूट, नवीन ड्रेस, नवीन दप्तर, नवीन टिफिन, नवीन आकर्षक छात्री, इ. एखाद्या नवीन नोकरीवर हजर व्हायला चाललेल्या अधिकाऱ्यासारखा रुबाब वाटत होता प्रत्येक चिमुकल्याचा. तसं पाहिलं तर गेल्या सहा महिन्यांपासूनच पालकांची तयारी चालू होती म्हणा. कोणत्या शाळेत नाव घालायचे? कोठे किती डोनेशन घेतात? इंग्लिश मेडियम घ्यावे की मराठी? सरकारी शाळेत की खाजगी शाळेत जावे? पुस्तकाव्यतिरिक्त कोठे काय शिकवले जाते? इ. अनेक बाबींचा विचार करून शाळा निवडली जाते. माझ्या शेजारच्याही सीमा व प्रेरणा आज आपल्या चिमुकल्यांना शाळेत घेऊन जाणार होत्या. मोठ्या प्रयत्नाने व वशिल्याने एक लाख डोनेशन देऊन व चार लोकांच्या हातापाया पडून प्रेरणाने स्वतःच्या मुलाचा अर्थात राकेशचा एका नामांकित शाळेत प्रवेश निश्चित केला होता. सीमाने मात्र आपल्या परिस्थितीचा व शाळेच्या गुणवत्तेचा विचार करून एका छान परंतु साध्या शाळेत मुलाचा अर्थात सुधीरचा प्रवेश घेतला होता. पटापट आवरून शेजारची सीमा तिच्या मुलाला अर्थात सुधीरला घेऊन चालतच बाहेर पडली तर प्रेरणा आपल्या दुमदार

चारचाकी गाडीतून बाहेर पडली.

खूप मोठी इमारत, अप टू डेट सर्व विद्यार्थी आणि तोबा गर्दी पाहून राकेश गांगारून गेला. हेही कमी होतं की काय म्हणून मुलांना आत घेऊन गेट बंद करण्यात आले. राकेशचा आक्रोश व प्रेरणाची विरहता सारेच कसे डोळे भरून आणणारे दृश्य होते. मुलाचा हात सोडून प्रेरणा मनातून खूप दुःखी, कष्टी झाली. इकडे सीमाने मात्र वेगळाच अनुभव घेतला.

शाळेच्या गेटवरच तिचे व सुधीरचे आगत्यपूर्वक स्वागत झाले. सीमाला पुष्पगुच्छ तर सुधीरच्या हाती फुगा व पेढा देण्यात आला. एवढेच नव्हे; तर सुधीरचे औक्षण करून मोठ्या कौतुकाने त्याला शाळेत प्रवेश दिला. शाळेतील शिक्षक खूप आपुलकीने विचारपूस करत होते. तर चकाचक स्वच्छ व बोलक्या भिंती मुलाला खुणावू लागल्या. पताका, फुगे, रंगीबेरंगी आकर्षक व डिजिटल वर्ग खोल्या तसेच ई-लर्निंगने सुसज्ज व अत्याधुनिक शाळा पाहून सीमा खूप आनंदित झाली. घरातून मोबाईल व कार्टूनमधून ओढून आणलेले मूल क्षणार्धात संगणकाशी समरस झाले. पहिल्याच दिवशी त्याला पुस्तकं, गणवेश काही लेखनसाहित्य मिळाले. मधल्या सुट्टीत गस्मागस्म जेवण मिळाले. गाणी, गोष्टी, बागबगीचा व भरपूर खेळाच्या साहित्यात ते पटकन रमून गेले. तिला खूप समाधान झाले. नकळत तिचे बालपण आठवले. खरंच किती बदलत गेली शाळा! कोणी केली एवढी टकाटक? आजकाल मुलांना कष्टच माहीत नाही, कमतरता जाणवत नाही, तडजोड कशाला म्हणतात हे माहीत नाही मग एवढा बदल कसा? सीमा विचारात पडली. नकळत सीमा बालपणीच्या काळातील आठवणीत रमली आणि विचारात पडली. खरंच शाळेतील नक्की काय बदललं? शाळेचा पहिला दिवस एवढा आनंदी असू शकतो यावर तिचा विश्वासच बसेना. स्वतः अनुभवलेला पहिला दिवस आणि आत्ता मुलं अनुभवत असलेला पहिला दिवस यात जमीन आसमानचा बदल झाला होता.

आज चाळीशी ओलांडणारे असतील किंवा त्याहून वयस्क असतील त्यांना जर विचारले की, 'शाळेचा पहिला दिवस' कसा होता? तर नक्कीच

अभिमानाने त्यांचा उग्र भस्मन आल्याशिवाय राहणार नाही. कष्ट, गरिबी, आपुलकी, आदर, प्रेम, कदर, परिस्थितीची जाणीव, सारंय कसं ओतप्रोत भरलेले होते. शाळा साधीसुधीच पण माणसातल्या माणुसकीनं भरलेली. ही माझी शाळा ही भावना लहानांपासून गावातल्या आबालवृद्धांच्या काळजात जणू कोरलेलीच. शाळा साफसफाई करणे, शेणपाणी आणून सारवणे, पताक्या बांधून वर्ग सजवणे इ. सगळंच तितक्याच आपुलकीनं व्हायचं. शाळा सुरू व्हायच्या अगोदरच जुन्या पुस्तकांची शोधाशोध असायची. शाळेच्या पहिल्या दिवशी त्या त्या परिस्थितीनुसार सजवलेला वर्ग, पुस्तकं जुनीच, निम्म्या किमतीने विकत घेतलेली पण नीटनेटकी शिवलेली व वर्तमानपत्राचे कव्हर घातलेली, जुन्या वह्यांची कोरी पानं काढून घरातच हाताने शिवलेल्या वह्या इ. परंतु खरंच सगळंच कसं अवर्णनीय होतं! पाऊसही काही कमी नव्हता बरं का! तो पहिला दिवस पाऊस अगदी भिजवून काढायचा ओ! मग काय, पावसात भिजू नये म्हणून छत्री असली तर ठीक नाही तर प्लास्टिक पिशवी डोक्याला व दप्तराला मिळाली की आभाळ ठेंगणं व्हायचं. पहिल्या दिवशी आईने दिलेले जेवण अर्थात डब्बा असला तर ठीकच नाही तर कपड्यात बांधलेली फक्त भाजी भाकरी, दप्तरमध्ये जणू उड्याच मारायची. मधली सुट्टी होईपर्यंत वारंवार हात त्या जेवणाकडे जायचा. मिळालेच नवीन पुस्तक तर त्याचा वास व पावसाने गंधित केलेल्या मातीचा सुगंध मन मोहीत करायचा. नवीन पुस्तकाची ओळख नवीन शिक्षकांनी करून दिली की खूप छान वाटायचं. उन्हाळी सुट्टीतील मामाचे गाव, आजीचे गाव, आत्याचे गाव यांची अपूर्वाई खूपच होती. त्यामुळे मित्रमैत्रिणींच्या गप्पा या विषयावर तासन्तास रंगायच्या. चिंचा, बोरं, आवळे, करवंदे, जांभूळ, इ. रानमेवा जेवढा भरपूर तेवढाच पळापळी, विटीदांडू, लगोरी, टायन्या, गोट्या, फुगडी, विहिरी - तलावात पोहणे, दिवसभर चिखलमातीत खेळणे इ. गावरान खेळही भरपूर. या सर्व सुट्टीतील गंमतीदार किस्से एकमेकांना सांगण्यासाठी पहिला दिवस अपुराच पडायचा. तसं पाहिलं तर सर्व मुलामुलींनी शिक्षक व पालकांच्या मदतीने स्वच्छ केलेली शाळा व

शालेय परिसर पहिल्या दिवशी सर्वांना आपलासा वाटायचा. काही मुले कामचुकारही होती बरं का! जी पहिल्या दिवशी शाळेत स्वच्छतेचे काम पडते म्हणून लवकर न येणारी. परंतु त्याहीपेक्षा चार दिवस गावी जाऊन आल्यावर घर घाण होणारच आणि ते आपलं घर जसं आपणच स्वच्छ करावे लागते अगदी त्याच भावनेने स्वतःचा वर्ग व शाळा चकाचक करायला आतुरतेने येणारेही भरपूर होते. पहिल्या दिवशी पहिलीत दाखल होणाऱ्या चिमुकल्यांची गंमत मात्र बघण्यासारखी असायची. ही मुलं पालकांचे बोट काही केल्या सोडत नसत, रडून रडून अगदी बेजार होत. त्या मुलांना शाळेची गोडी लावता लावता शिक्षकांचा जीव मेटाकुटीला यायचा. त्यातूनच एखादे मूल गुरुजींचा डोळा चुकवून शाळेतून पळून जायचे. त्याच्या मागे इतर काही मुलं तर कधी स्वतः गुरुजीही धावायचे. पण काही म्हणा तो शाळेचा पहिला दिवस खूप खूप छान होता.

बदलत्या परिस्थितीबरोबर शाळा बदलली, समाज बदलला, मुलांची जडणघडण बदलली हे नक्की. पुढची पिढी खूपच प्रगत असेल. उद्या कदाचित शाळेच्या पहिल्या दिवशी पहिलीचे मूल पाटीऐवजी tab किंवा स्मार्टफोन घेऊन शाळेत येईल. पुस्तक-वह्यांच्या जागी पेनड्राईव्ह असतील. पेनपेन्सिलच्या ठिकाणी रिमोट असतील. गृहपाठच काय पण प्रत्येक परीक्षा online असेल, तेही घरात बसून. कदाचित घरातच online शाळेचा पहिला दिवस साजराही होऊ शकेल. तोही शाळेचा पहिला दिवस छानच असेल अशी आशा करू या.

खरं सांगायचं तर लहान मुलं निरागस असतात. आपण जसे संस्कार करू तशी ती घडतात. आज समाज पुढारलेला, सुशिक्षित आहे. बदललेल्या परिस्थिनुसार स्वावलंबनाचा अर्थच धूसर होत चालला आहे. आज मुलं स्वतःचे दप्तर आवरू शकत नाहीत, स्वतःच्या जेवणाच्या पानाभोवती सांडलेले उचलू शकत नाहीत, चार पावले चालू शकत नाहीत, ढीगभर वह्यांचा खर्च झाला तरी चालेल पण पाटी-पेन्सिल वापरायची त्यांना लाज वाटते. वर्षभर पुरेल एवढे शैक्षणिक साहित्य घरात येऊन पडलेले असते. त्यामुळे मिळालेल्या वस्तूचा आनंद फारसा राहिला नाही. म्हणूनच

पहिल्या दिवशी मिळणारा आनंद त्याचा चिरकाळ टिकेल याची काळजी घेऊ या. तळमळ एकच मुलांना जसे शाळेतून नैतिक मूल्ये शिकविली जातात तशीच घरातूनही श्रमप्रतिष्ठा, आदर, आपलेपणा, प्रेम याचे महत्त्व व संस्कार पूर्वीसारखेच राहिले तर नक्कीच मुलांसाठीच काय पण पालकांसाठी देखील शाळेचा प्रत्येक दिवस हा पहिलाच दिवस होईल अशी आशा बाळगू या.

७. शिक्षण साध्य की साधन ?

‘शिक्षण आमचा हक्क आहे आम्ही तो बजावणार

रोज शाळेत जाऊन आम्ही खूप खूप शिकणार’

अगदी बरोबर. शिक्षण हा प्रत्येकाचा हक्क आहे आणि ते प्रत्येकाला मिळालेच पाहिजे मग मुलगा असो की मुलगी. प्रत्येकाने सुशिक्षित असलेच पाहिजे, याबाबतीत मुळीच दुमत नाही. परंतु शिक्षण घेतले म्हणजे नोकरी मिळालीच पाहिजे हा अट्टाहास मात्र चुकीचा आहे. आज शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या भरमसाठ आहे आणि एवढ्या मोठ्या प्रमाणात नोकरी मिळणे तेही सरकारी हे मात्र अशक्यच आहे. कारणही तसंच आहे. मुळातच आपण सारे सरकारी सुविधांचा किती वापर करतो याचा कधी विचारच करत नाही. उदा. सरकारी शाळा, सरकारी दवाखाना, सरकारी रेशन, एस. टी. इत्यादी. आताच्या खाजगीकरणाच्या प्रवाहात एक सुशिक्षित व जबाबदार नागरिक म्हणून वरील सुविधेकडे किती लक्ष देतो हा संशोधनाचा विषय आहे. मग या संस्था का मोडकळीस येऊ नयेत. कमी पटामुळे शाळेवर शिक्षक भरती होत नाही. रुग्णच कमी तिथं मुबलक डॉक्टरांची भरती कशी होणार आणि उगाच आपण नावे ठेवतो. सरकारी शाळा अशी. दवाखाना असा इ.इ. एवढं सगळ असताना देखिल नोकरी मात्र सरकारी असावी असे वाटते!!!

पूर्वी परिस्थिती वेगळी होती. ठरावीकच लोक शिक्षण घ्यायचे. त्यामुळे नोकरी सहजच मिळत होती, असा हा नोकरदारवर्ग स्वतंत्र होता. परंपरेने चालत आलेले व्यवसायच बऱ्यापैकी केले जात होते. उदा. शेती, कुंभारकाम, लोहारकाम, सोनार, इत्यादी. परंतु आजच्या महागाईमुळे असेल. गरज म्हणून असेल किंवा शिक्षण घेतले म्हणून असेल मुलांचे

पारंपारिक किंवा इतर व्यवसायात मन रमत नाही. तसे पाहिले तर व्यवसाय देखील काही कमी नाही. कोणत्याही व्यवसायाला चांगल्या कल्पकतेची व आधुनिकतेची जोड असेल तर नोकरीपेक्षा व्यवसाय नक्कीच सरस ठरतो. मग प्रश्न येतो आम्ही शिकायचं नाही का ? आम्ही नोकरी करायचीच नाही का ? जरूर शिकावं. नोकरी देखील करावी. परंतु गलेलवु डोनेशन घ्यायचे अन् दिलेल्या रुपयांचे व्याजही वसूल होणार नाही एवढ्या तुटपुंज्या पगारात राबत राहायचे. याचा दुसरा तोटा म्हणजे अतिशय हुशार असूनही डोनेशन भरायची परिस्थिती नसणारा विद्यार्थी मात्र नोकरीपासून वंचित राहतो. शिक्षण जगण्याचे साधन आहे ज्याच्या साहाय्याने उपजीविकेचे विविध मार्ग निर्माण करू शकतो.

काही वर्षांपूर्वी अशी अवस्था होती की, डी.एड., बी.एड., इंजिनिअरिंगला फक्त प्रवेश मिळाला तरी मुला-मुलींना लग्नासाठी स्थळं यायला लागायची. कारण नोकरी मिळेलच याची खात्री असायची. आता मात्र तसे राहिले नाही. प्रत्येक क्षेत्रातच जीवघेणी स्पर्धा झाली आहे. ४०० जागांसाठी ४०,००० कमीत कमीत अर्ज येतात आणि यात पुन्हा अटी, नियम, फेन्चा, मेरिट, वशिला वगैरे. यातच मुलांची दमछाक होताना दिसत आहे. शिक्षण घेण्यातच मुलांचे वय वाढत चालले आहे.

मुलांवर लहानपणापासूनच बिंबवले जाते. तुला डॉक्टर व्हायचंय, तुला इंजिनियर व्हायचंय, तुला कलेक्टर व्हायचंय इत्यादी इत्यादी मग आपली कुवत असो वा नसो मुलं देखील त्यादृष्टीने प्रयत्न करू लागतात. वाढती स्पर्धा, तशीच लोकसंख्या, समाजाचा दृष्टिकोन या सगळ्यांचा सामना करता करता मुलं निराश होतात आणि मानसिक विकृतीमुळेच आत्महत्यासारखे भयंकर प्रकार घडू लागतात.

मुलांना त्याच्या आवडीनुसार शिक्षण मिळतही असेल कदाचित पण गरज व योग्यता सिद्ध करण्याजोगे असेलच असं नाही. लहानपणापासूनच मुलांची आवड व कल समजून घ्यायला पाहिजे. शिक्षण म्हणजे नोकरी मिळवणे हा एकच उद्देश आहे का ? नाही. शिक्षणातून ज्ञानाच्या कक्षा रुंदावतात. चांगल्या-वाईट गोष्टींची समज येते. व्यवहार समजतो. जागतिक

पातळीवरच्या घडामोडी समजतात. आपण कोठे आहोत व आपली कुवत काय हे आजमावण्यासाठी व त्यादृष्टीने प्रयत्न करण्यासाठी शिक्षण आहे. आजचे शिक्षण हे नोकर बनवणारे नसून कर्तबगार बनविणारे आहे म्हणून तर आज शिक्षणात ज्ञानरचनावाद, ई-लर्निंग, व्यावसायिक शिक्षण, आय.टी. आय., ए.टी.डी. यावर जास्त भर दिला जात आहे. तसे पाहिले तर अगदी न शिकलेला आचारीसुद्धा स्वयंपाक छान बनवत असेल तर त्याला मागणी जास्त असते. चांगल्या टेलरबाबतही तसेच आहे. आजकाल महागडे मोबाईल, टी.व्ही., गाड्या, ड्रेस, इलेक्ट्रीक वस्तू इ. किरकोळ दुरुस्तीसाठी टाकून घावे लागतात. घर बांधून लवकर होईल परंतु प्लंबिंग, इलेक्ट्रीक यांसारख्या कामासाठी कारागीर मिळत नाहीत. मोबाईल दुरुस्ती, मोटार दुरुस्ती, हॉटेल मॅनेजमेंट, इलेक्ट्रीक इ. संबंधीच्या कुशल कारागिरांची आज कमतरता आहे. इंजिनियर मिळतील; परंतु चांगला गवंडी मिळत नाही. त्यामुळे गवंडी काम करणाऱ्याला मागणी आहे. इंजिनियरांना काम नाही.

या संगणक युगात बऱ्याच पेंटरवर उपासमारीची वेळ आली. कारण डिजीटल बोर्ड सहजासहजी, कमी वेळेत, आकर्षक तयार होऊ लागले. आणि अशी आधुनिकता जे कलाकार स्वीकारत नाहीत ते साहाजिकच मागे पडतात. हीच स्थिती कुंभार, सुतार, टेलर अशा अनेक व्यवसायात आहे. लोकांच्या मागणीनुसार कामात बदल व्हायला हवा. पूर्वीचे रेडिओ, टी.व्ही., घरबांधणी, फर्निचर, चित्रपट, निर्मिती, कथानक इ. मध्ये बराच बदल घडत आहे. कारण आजचे ज्ञान उद्या शिळे होत आहे. साधे उदाहरण घ्यायचे म्हटले तर चित्रपट. पूर्वी चित्रपटातून त्यावेळचे राहणीमान, समाज, रूढी, परंपरा, समाजकंटक, श्रद्धा, उपासना इ.गोष्टी त्यावेळच्या तंत्रज्ञानानुसार प्रेक्षकासमोर मांडल्या जायच्या. तसे चित्रपट आज चालतील का? मुळीच नाही. जुनं ते सोनं जरूर आहे परंतु जुन्याला जर आधुनिकतेची जोड मिळाली तर तो व्यवसाय सोन्यापेक्षाही जास्त मिळवून देईल.

आज नामांकित हॉटेलमध्ये जे जे पदार्थ असतात ते ते सर्व पदार्थ आपणाला हातगाड्यावर पाहायला मिळतात. बरेच हातगाडीवाले टॅक्स

भरताना दिसतात. अमुक ठिकाणची भेळ, अमुक ठिकाणची मिसळ, आईस्क्रीम इ. एवढेच नव्हे तर कोल्हापूरची चप्पल, तांबडा-पांढरा रस्सा, सोलापुरी चटणी इ. अनेक व्यावसायिकांनी आपल्या उत्पादनाची खासियत राखली आहे. आपण सहजच म्हणतो ना, गणेश मूर्ती घ्यावी तर ती बेळगाव साईडची. याचा अर्थ असा की, या लोकांनी बदलत्या परिस्थितीनुसार आपल्या व्यवसायात बदल स्वीकारला. कामाचा दर्जा इतका उंचावला की त्यांचा स्वतःचा ब्रँड तयार झाला. त्यासाठी नक्कीच पुढील गोष्टींचा विचार केला गेला. उदा. स्वच्छता, टापटीपपणा, उत्पादनाचा दर्जा, आधुनिकता व नावीन्यतेची कल्पकतापूर्वक व्यवसायास जोड इत्यादी.

खरंच आजकालची पिढी खूप हुशार आहे. केवळ आपल्या ज्ञानाचा उपयोग फक्त कुणाचा तरी नोकर बनण्यासाठी करू नका. कारण आपल्या ज्ञानाचा फायदा घेऊन दुसरे मोठे होताना आपण नेहमीच पाहत आलो आहे. कोणताही व्यवसाय कमी प्रतीचा नसतो किंवा आता कोणत्याही व्यवसायावर ठरावीक समाजाची मक्तेदारीही राहिली नाही. फक्त व्यवसायाची सुरुवात करण्याचे धाडस आपल्यात असले पाहिजे. आज काम कमी नाही. कमी आहे ती जिद्द, कष्ट करण्याची तयारी. परिस्थितीशी दोन हात करण्याची मानसिकता हवी. एकदम मोठे तर कोणीच होत नाही. मन लावून जिद्दीने व हिमतीने केलेला कोणताही व्यवसाय नक्कीच यश मिळवून देतो. काम असं करा की ते A१असेल. तुमच्या कामामुळे लोक तुम्हाला शोधत आले पाहिजेत. मग पाहा कोणतीही नोकरी तुमच्यापुढे फिकी पडेल.

८. आपण पाल्याला अपंग तर करत नाही ना...

परवा एक मुलाखत पाहण्याचा योग आला. मुलाखत होती एका शाळेतील मुख्याध्यापकांनी तेरा वर्षांच्या विद्यार्थ्यांची त्याच्या पालकासमवेत घेतलेली. आपल्या मुलाला नवीन शाळेत प्रवेश मिळवून देण्यासाठी मुलाला घेऊन हे माता-पिता आले होते. काही कामानिमित्त त्या शाळेच्या मुख्याध्यापकांकडे गेले असल्यामुळे मी त्यावेळी केबिनमध्येच होते. मुलाचे दप्तर आईच्या खांद्याला, डब्बा, पाण्याची बाटली वडिलांच्या हातात तर मुलाचे दोन्ही हात खिशात असा हा परिवार केबिनच्या दारातून आत आला.

मुख्याध्यापक साहेबांनी काही प्रश्न विचारायला सुरुवात केली, “बाळ तुझे नाव काय?” कितव्या इयत्तेत शिकतोस? शाळेचे नाव काय? आता आमच्या शाळेत येण्याचे प्रयोजन काय? इथं अभ्यास फार करावा लागेल, तुझी तयारी आहे का?”.....वगैरे वगैरे.

सांगायची गंमत म्हणजे वरीलपैकी बऱ्याच प्रश्नांची उत्तरे आईवडिलांनीच दिली. मला आश्चर्य वाटले. पालक तर सुशिक्षित आहेत, मुलगा देखील हुशार दिसतो मग तो का नाही स्वतः बोलू शकत. म्हणून मी जरा उत्सुकतेने मुख्याध्यापकांना याबाबतीत विचारले तेव्हा ते जे काही बोलले ते विचार करायला लावणारे होते. ते म्हणाले, “अति काळजीवाहू पालक आहेत हो आता!”

त्यांच्या बोलण्यातला अति हा शब्द मनाला स्पर्शून गेला. खरंच आजकाल पालक आपल्या पाल्याची नको तेवढी काळजी वाहत असतात. त्याला सर्व काही पालकांकडून हातात दिले जाते. बरेच पालक मुलांचे दप्तर सांभाळताना दिसतात. आजकाल तर हा पालकांसाठी मोठेपणा

होऊन बसला आहे. मुलांना कोणतेही ओझे उचलू दिले जात नाही. जेवणाचे ताट न मागता समोर येते. एवढेच नव्हे; तर जेवणासाठी मुलांच्या मागे लागावे लागते. मग स्वतःचे ताट उचलणे तर लांबच! मुलं सातवीत आठवीत गेली तरीही त्यांना बोट धरूनच शाळेत पोहोचवले जाते. अगदी मुलांचा गृहपाठदेखील पालकच पूर्ण करून देतात. मुलं स्वतःचे दसरा उचलू शकत नाहीत, स्वतः दोन किलोमीटर चालू शकत नाहीत, रस्त्यात एखादे संकट आले तर धाडसाने सामोरे जाऊ शकत नाहीत, स्वतः बँकेत वा पोस्टात जाऊन लाईटबिल किंवा चार पैसे कोणाला पाठवू शकत नाही, आईबाबांच्या मदतीशिवाय अभ्यास करू शकत नाहीत, थोड्या थोड्या जबाबदारीने थकून जातात, स्वतःची खोली वा घर झाडून स्वच्छ करू शकत नाहीत इ. या सर्व बाबी खरोखरच लाजिरवाण्या आहेत नक्कीच. मनात आलं तर पालक यात नक्कीच बदल करू शकतात.

कबूल आहे प्रत्येकाला आपल्या पाल्याची काळजी वाटते. त्याला काही कष्ट होऊ नये, कोणाकडे हात पसरायला लागू नये, कोणाचे कसल्याही प्रकारचे काम आपल्या पाल्याला करावे लागू नये इ. परंतु जरा बारकाईने विचार केला तर आपल्या लक्षात येईल की आपण खूप कष्टात किंवा हालाखीत दिवस काढले. त्यामुळे खूप त्रास झालाही असेल परंतु त्यामुळेच आपण चांगले घडलो हे विसरून चालणार नाही. त्यामुळेच परिस्थितीशी दोन हात करायची व कठीण प्रसंग झेलायची हिंमत आपल्यामध्ये निर्माण झाली आहे. आनंदाबरोबरच दुःखही आपण सहजतेने पचवू शकतो. आजकाय मुलांना कोणत्याही प्रकारची कमतरता नसते म्हणूनच मिळालेल्या त्या वस्तूची किंमतही त्यांना वाटत नाही. मुलांना एखादी गोष्ट मिळवून देण्यासाठी जेवढी पालकांची तळमळ असते किंवा पालक कष्ट घेतात तेवढ्या आत्मीयतेने पाल्य त्या वस्तूचा सांभाळ करताना दिसत नाही. कारण आपण घेतलेल्या त्रासाची थोडीतरी जाणीव मुलांना होऊ दिली पाहिजे. घरात छोट्या छोट्या कामाची जबाबदारी मुलांवर टाकली पाहिजे. स्वतःची जेवणाची प्लेट कधी स्वतःला करायला लावा, जेवल्यानंतर प्लेट उचलायला लावा. आपल्या कामात कधीतरी मदतीलाही

ध्या. बघा मुलं त्यातही वेगळा आनंद शोधतील.

ज्या कामाला आपण पालकच कमी प्रतीचं समजतो ना, त्याच कामात पुढं जाऊन मुलं अडलेली दिसतात. उदाहरणार्थ झाडू मारणे, कचरा उचलणे, मोठ्यांना मदत करणे, आजी-आजोबांची सेवा करणे, कपडे वाळत घालणे किंवा व्यवस्थित घड्या घालून ठेवणे, बागेतील तण काढणे, बाथरूममध्ये वा संडासमध्ये पाणी मारणे इ. इ. तसं पाहिलं तर ही कामे आपल्या घरात नेहमीच कोणी ना कोणी करत असते. मग ही कामे कमी प्रतीची कशी असतील ? आपण आपल्या घरात ही कामं करताना जी आरोग्यविषयक काळजी घेतो त्याच पद्धतीने अधूनमधून मुलांनाही कधीतरी अशी कामं करताना आपल्या मदतीला घ्या किंबहुना मी तर म्हणेन कधीतरी मुलांनाही अशी कामं करू द्यावीत. म्हणजे मुलांना कष्टाचीही जाणीव होईल व स्वच्छतेचे महत्त्वदेखील समजेल. कारण आपल्याला स्वच्छता तर हवी असते मात्र ती कोणीतरी दुसऱ्यानेच करावी असे नेहमीच वाटत असते.

मुलगा असो वा मुलगी समान जबाबदारी व समान न्याय दिला तर पुढे जाऊन मुलांनाही काही त्रास होत नाही. खरं सांगायचं तर मुलगी सासरी जाणार म्हणून तरी किमान काही गोष्टी जाणीवपूर्वक शिकवल्या जातात; मात्र मुलांना शिकवताना दिसत नाही. परंतु पालक हे विसरतात की मुलगाही शिक्षणासाठी, नोकरीसाठी आपल्यापासून दूर जाणार असतोच ना! तेव्हा तिथे कोण असणार आहे त्याची सर्वकाही शिस्त करायला ? तिथे मात्र त्याला या सर्व गोष्टींशी जुळवून घेताना फार त्रास होतो. नवख्या भागात धाडसाने राहणे, स्वतःची कामे स्वतः करणे, इतरांशी तितक्याच आपुलकीने व प्रेमाने वागणे, मित्राच्या आजारपणात त्याला मदत करणे, गरजेनुसार वस्तूचा वापर करणे, इ. गोष्टीत स्वतःला जुळवून घ्यावेच लागते. जर जुळवून नाही घेता आले तर तो घर, माता, पिता सोडून बाहेर नाही राहू शकत. मुलांनी हुशार असावे, प्रयत्नशील असावे असे आपणाला नेहमीच वाटते. अगदी बरोबर आहे; परंतु फक्त हुशार असून चालणार नाही तर त्याने व्यवहारी व कार्यतत्परही असलेच पाहिजे.

प्रत्येक कामात त्याने इतरांवर अवलंबून राहता कामा नये. प्रसंगानुरूप कामाची तयारी त्याची असली पाहिजे.

पालक म्हणून आपण नेहमीच प्रत्येक ठिकाणी व प्रत्येक प्रसंगी त्याच्या बरोबर असणार नाही ना. म्हणूनच लहानपासूनच काही सवयी त्याला जाणीवपूर्वक लावायला हव्यात ना. त्याच्या भल्यासाठी व त्याच्या उज्ज्वल भविष्यासाठी!

९. चला नव्या सहकान्याचे स्वागत करू या...

परवाच बातमी वाचली की, खूप मोठ्या प्रमाणावर व खूप वेळाने का होईना नोकर भरती होऊ लागली आहे. पोलीस भरती होत आहे, खूपच दिवसांनी शिक्षणक्षेत्रात देखील शिक्षक भरती होत आहे. एवढेच नव्हे; तर महिलांची एस.टी. महामंडळमध्ये ड्रायव्हर म्हणून नेमणूक होणार ही केवढ्या परिवर्तनाची गोष्ट आहे. शासनाने तसे त्यांचे प्रशिक्षणही चालू केले आहे. बऱ्याच दिवसांपासून कमी कर्मचाऱ्यांवर पडणारा कामाचा ताण काही अंशी तरी कमी होऊ शकणार आहे. नवीन सळसळत्या रक्ताचा नवा स्टाफ आपल्यात सामील होण्यासाठी येत आहे. चला तर मग या नव्या सहकाऱ्यांचे स्वागत नव्या विचाराने करू या.

आपण थोडे आपले दिवस आठवून पाहू या, जेव्हा आपण आपल्या नोकरीच्या ठिकाणी पहिल्या दिवशी हजर व्हायला गेलो होतो. कसा होता तो दिवस? कसे होते ते सहकारी? कसे होते तेव्हाचे विचार? आणि आता परिस्थिती कशी आहे? खर्च काही बदललय का? आणि बदलायला हवं का? निश्चितच काही बाबतीत जरूर विचार करण्यासारखे आहे हेच खरं!!

वीस-पंचवीस वर्षांपूर्वी खाली मान घालून अर्थात आदरानेच करियरची सुरुवात होत होती म्हणजेच कमालीची नम्रता बालपणापासूनच अंगी बाणवली जात होती, खरे आहे ना! आता पालकांचे विचार थोडे बदललेले आहेत. अर्थात कोणताही विचार वाईट असत नाही त्यामागचा उद्देश मात्र स्वच्छ असायला हवा बरस. साधी बाब सांगते, पूर्वी आपल्या वरिष्ठांनी एखादी गोष्ट सांगितली की आपण ती नाही म्हणत नव्हतो. कारण हे फार चांगले आहे किंवा तुमचे हे चुकते आहे हे सांगण्याचे आपले फारसे

धाडस आपण करत नव्हतो. अर्थात आम्ही धाडसी नव्हतो असे नाही मात्र तो एक आदरयुक्त धाक, भीती असायची, अगदी ती डोळ्यात देखील दिसायची. आता मात्र या बाबतीत निश्चितच परिस्थिती बदलली आहे. नव्या पिढीला आपणच ताठ मानेने व निर्भीड जगायला शिकवतो आहे. त्यामुळे आपली प्रत्येक गोष्ट स्वीकारली जाईलच असे नाही. प्रत्येक ठिकाणी मोठ्यांचा आदर होईलच असं नाही मात्र आपला आदर होण्याइतपत आपले वागणे, बोलणे, सहकार्य, शिस्त इ. गोष्टी आदरयुक्त असल्याच पाहिजेत. शिवाय तुम्ही अनुभवी आहात, मोठे आहात म्हणून तुमची चूक देखील मान्य होईलच असे नाही, याची मानसिकता आपली असली पाहिजे. म्हणजे नवा सहकारी वाईट आहे असं नाही बरं का! तर त्याचे विचार निर्भीड आहेत एवढंच. आम्ही सहन केले म्हणजे आमच्या ज्युनिअरनी करायलाच हवे असे नाही. विचार करून बघा आपण कधी कधी म्हणतो, मी या या व्यक्तीमुळे घडलो/घडले; परंतु कधी तरी असे म्हणतो मी हे करू शकलो असतो/मला हे जमत होते/मला ते करायचेच नव्हते/मी आज इथंपर्यंत पोहोचलो असतो, पण त्यावेळी...व्यक्तीमुळे...या प्रसंगामुळे मी मागे पडलो वगैरे वगैरे इ. हे सर्व आपणाला त्या उमेदीच्या काळात निर्भीडपणे स्वतःला सिद्ध करताना मानसिक त्रास वा एकटेपणा किंवा असुरक्षित वाटल्याने झाले, होय ना!! अशी वेळ आपल्या ज्युनिअर्सवर येऊ नये असे वाटत असेल तर नक्कीच पुढील विवेचन थोडे वाचून बघाच.

हल्ली खूप किचकट व क्लिष्ट कष्टाचे काम आता तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने चुटकीसरशी होत आहे आणि या तांत्रिक गोष्टीत निश्चितच नवी पिढी सरस असणार आहे. कामाच्या बाबतीत आपण अनुभवी नक्कीच आहात; मात्र वेगाने होणाऱ्या प्रगतीत, बदलात त्या गतीने धावण्याचा प्रयत्न केलात तर दमछाकच होईल ना! म्हणूनच त्यातील एखादी गोष्ट आपणाला जमत नसेल तर कोणत्याही प्रकारची मनात खंत वा कमीपणा वाटून न घेता मोठ्या मनाने मान्य करू या. नवे तंत्रज्ञान, नवा दृष्टिकोन याचा स्वीकार करू या. आपला अनुभव हा नक्कीच श्रेष्ठ आहे; मात्र नेहमीच

आपल्या अनुभवाला चिटकून राहाणाऱ्या कल्पनाच्या अदृष्टासापोटी एखादी गोष्ट ताणून धरली जाणार नाही, याची काळजी घ्यायला हवी. जुन्यांचा अनुभव व नव्याचा स्वीकार याचा योग्य मेळ जिथे घालता येईल तेथे वादाचा प्रश्न उद्भवणारच नाही.

आपणाला घरातले वातावरण मनमोकळे, हसतखेळत व आरोग्यसंपन्न असावे वाटते ना, अगदी बरोबर. दिवसभरातील जवळजवळ १०-११ तास वेळ आपण आपल्या कामाच्या ठिकाणी घालवत असतो मग घरासारखे वातावरण कामाच्या ठिकाणी देखील असायलाच हवे.

स्टाफमधील मनमोकळीकता म्हणजे स्वैराचार नव्हे किंवा मर्यादा ओलांडणेही नाही. नवीन लोकांच्या मोकळीकतेचा स्वीकार करणे म्हणजे संकुचित जीवनशैलीचा त्याग करणे, प्रसंगी सहजतेचा दृष्टिकोन अवलंबणे. त्यांच्या योग्य निर्णयाला जरूर प्रोत्साहन देऊन, तेही त्यांना नाउमेद न करता. काळानुरूप संस्कारात बदल हा झालेला आहे. उदाहरणार्थ गणवेशातील बदल, भाषेतील बदल, काम करण्याच्या टेक्निकमधला बदल, इ. प्रसंगानुरूप बदल हा व्हायलाच हवा. उदा. पूर्वीचा पोस्टमन आणि आताचा पोस्टमन, पूर्वीची धोतरातील गुरुजी व आताचा शिक्षकांचा पेहराव, हा बदल होणे गरजेचेही आहे व हल्लीच्या आधुनिक मुलांच्या दृष्टीने योग्यही आहे. त्यात गैर काहीच नाही. फक्त अवडंबर होणार नाही याची काळजी घेतली की बरस!

हे झाले बोलणे, काम करणे वा पेहराव संबधी. परंतु कधी कधी नावीन्यतेचा नुसताच फुगवटही असू शकेल. अशा वेळी ज्येष्ठांनी स्वतःचा अवमान न होऊ देता नवख्यांच्या अवखळतेला त्याच्या कलेने व मोठ्या मनाने मार्गदर्शन करणे गरजेचे आहे. त्यांच्या हातून काही चूक झालीच तर मोठ्यांकडून चुकीची समज मिळावी, मार्गदर्शन मिळावे, प्रोत्साहन मिळावे. एकमेकांचे मन दुखावणार नाही या पद्धतीने समज देऊन. कुचेष्टा मात्र नको. नवीन लोकांनीही अनुभवाची कदर केली पाहिजे वा केलेल्या मार्गदर्शनाचा मान राखला पाहिजे हेही तितकेच महत्त्वाचे आहे.

पूर्वी स्त्री-पुरुष कामाच्या ठिकाणी एकत्र जेवणे, एकत्र टीपला जाणे,

कामाशी संलग्न चर्चा, गप्पाटप्पा इ. गोष्टी होत नसत. आता मात्र हे सर्रास घडताना दिसते. यात बिलकुल वाईट असे काही नाही. मुक्त वागणुकीतून काही गैरप्रकारही घडू शकतात ते होऊ न देणं. त्याची नकळत समज ज्येष्ठांकडूनच होऊ शकते. एकत्र बसणे-उठणे जरूर व्हावे; परंतु नैतिकतेच्या काही मर्यादा व्हावे बरस! काही गोष्टी जरूर करू या जसे की, आपुलकीने एकमेकांची विचारपूस करू या, एकमेकांविषयी बोलण्यापेक्षा एकमेकांशी बोलूया. यामुळे गैरसमज कमी होतील आणि मानसिक धैर्य वाढेल. चांगल्या कामाची जाणीवपूर्वक स्तुती करू या. वैयक्तिक टीकाटिप्पणी कधीही करू नये; कारण टीकाटिप्पणीची सल मनात कायमची राहते. म्हणूनच क्रोधावर नियंत्रण ठेवू या, संयमाने वागू या. आपल्याकडून जे झाले नाही अशी एखादी गोष्ट घडत असेल तर मोठ्या मनाने स्तुतीही करू या, हेवा नको किंवा मत्सरही नको. काय सांगावे आपल्या प्रोत्साहनाची एक थाप पुढच्या व्यक्तीचे भविष्य उज्ज्वल करून देईल. ऐन उमेदीत मिळालेले प्रोत्साहन ढीगभर आर्थिक मदतीपेक्षाही मोठे काम करते, हे आपण नक्कीच जाणतो. म्हणूनच नव्या कामात आपणही सहभागी होऊ या.

हातात हात देऊन काम करू या. सहवासातील सर्व जातीधर्माचा आदर करू या. माणुसकी जपू या. आजकाल तीच संपत चालली आहे. लहान थोर विसरून एकमेकांचा आधार बनू या.

१०. जुनं ते सोनं स्वीकारताना...

२०१९ च्या पुराचा फटका कृष्णा-पंचगंगा नदीच्या दुतर्फा वसलेल्या गावांना जास्त बसला. रात्रंदिवस राबून शेतकऱ्यांनी व मोलमजुरी करणाऱ्यांनी फुलवलेल्या बागा, उन्स, सोयाबीन, तांदूळ इ. पुराच्या पाण्यात अक्षरशः वाहून गेले. एक नाही दोन नाही तब्बल दहा-पंधरा फूट पाणी शेतात, दुकानात, घरात आठ दिवस राहिले आणि पीकपाण्याचे होत्याचे नव्हते झाले. शिवाय मी मी म्हणणाऱ्यांचे व्यवसाय मातीला मिळाले. अर्थातच बाजारपेठेवर खूप मोठा परिणाम झाला. अर्थातच मी बोलतेय गणेशोत्सवासंबंधी, कारण गणेशोत्सवातील कमाईवर अनेक कुटुंबांचा उदरनिर्वाह चालतो.

पुराने वाताहत झालेल्या स्थितीत देखील बाप्पाच्या आगमनाची उत्सुकता मनामनात स्थित होती. अशा परिस्थितीतच गणेशोत्सवाची चाहूल लागली. पूर ओसरला. आठ, दहा दिवसांत जनजीवन सुरळीत होऊ लागले. भयानक संकटातून सावरून पुन्हा जनता गणेशोत्सवासाठी सज्ज झाली. ज्या डॉल्बी बंदसाठी शासनाला निरनिराळे प्रयत्न करावे लागले. ते डॉल्बी आर्थिक अडचणीमुळे असेल वा पुरामुळे लोकांच्या अस्थिरतेमुळे असेल पण आपोआप मंदावले. एरवी एक छंद, एक थोड्या कालावधीसाठीचा विरंगुळा किंवा दिखावा म्हणून निवडलेला जोश या वर्षी नक्कीच कामी आला म्हणायला हरकत नाही. कारण स्थानिक कलाकारांना यामुळे संधी मिळाली. मोठमोठे मंडप, मोठमोठ्याने फटाके फोडणे, मोठमोठी जेवणावळी, सक्तीने पैसा मागणी (वर्गणी) आणि मिरवणुकीतील डॉल्बी या सर्व गोष्टीस समजदार गणेश मंडळांनी आवर्जून फाटा देण्याचे ठरवले. साधेपणाने उत्सव करून बचत होणारी रक्कम

पूख्तरस्तांसाठी मदत म्हणून द्यायचे असा एक सामाजिक बांधिलकी जपणारा विचार तरुण वर्गातून पुढे येताना दिसत आहे. आणखी एक गोष्ट सांगायची म्हणजे ही तरुण मंडळी एकमेकांच्या मदतीला तर धावतातच. एवढेच नव्हे; तर गावात अथवा शेजारी कोठेही मदत लागली तर सहकार्य करण्यासाठी अगदी हिंरीने पुढे येतात. नवनवीन संकल्पनेचा जाणीवपूर्वक स्वीकार करण्याचा प्रयत्न करत आहेत.

हल्ली महाविद्यालयीन मुलामुलींची झांजपथके, लेझीम पथके, बेंजो, धनगरी ढेल, हलगी व ढेल-ताशाची पथके भरपूर प्रमाणात तयार झालेली दिसून येत आहेत. ग्रामीण भागाबरोबरच शहरी भागात देखील वरील पथकांची जोरात तयारी तर असतेच; शिवाय अशा पथकांना मागणीही वाढलेली आहे. पथकात मुली व महिलांचा पारंपारिक पोशाखातील सहभाग असल्याने ही पथके गणेश मिरवणुकीचे खास आकर्षण ठरत आहेत. बऱ्याच वाद्यवृंद कलावंतांची वर्षाची बिजमी गणेश उत्साहात होत आहे. डॅल्बीला फाटा देऊन समाजाने स्वीकारलेला हा बदल खरोखरच वाखाणण्याजोगा आहे.

त्याचबरोबर छोटी परंतु मातीची, शाडूची, किंवा तत्सम इकोफ्रेंडली गणेश मूर्तीचेही हळूहळू भक्तांना महत्त्व कळू लागले आहे. पूर्वी प्लास्टर ऑफ पॅरिसचा वापर नव्हता. मूर्ती मातीची, शाडूची किंवा तुरटीची असे. त्यामुळे या मूर्तीचे नदी, विहिरीत वा कोणत्याही जलाशयात विसर्जन केले तरी फारसा दुष्परिणाम होत नव्हता. कारण पूर्वी एकत्र कुटुंब पद्धती होती शिवाय सार्वजनिक गणेश मंडळं खूपच कमी प्रमाणात असायची. त्यामुळे मूर्तीचे प्रमाणही अत्यल्प होते. जसजशी विभक्त कुटुंब पद्धती आली त्याचबरोबर सार्वजनिक मंडळंही भरमसाठ झाली आणि मूर्तींची संख्याही अगणित झाली. म्हणूनच मूर्तींच्या विघटनाबरोबरच प्रदुषणाचा प्रश्नही ऐरणीवरचा होऊ लागला. शेवटी कसं आहे ना, कोणतीही गोष्ट प्रमाणाच्या बाहेर झाली की त्याचे दुष्परिणाम हे ठरलेलेच. सण हे पूर्वापार चालत आलेले आहेत परंतु कालांतराने प्लास्टर ऑफ पॅरिसच्या मूर्त्या आल्या आणि त्याच्या विघटनाचा प्रश्न ऐरणीवरचा झाला. एकतर ही मूर्ती

लवकर विरघळत नाही शिवाय त्यासाठी वापरलेल्या रंगामुळे विषारी घटक पाण्यात मिसळले जातात हेही सिद्ध झाले आहे. असे असूनही विसर्जनाच्या दुसऱ्या दिवसापासूनच नदीच्या तीरावर वा तत्सम ठिकाणी या प्लास्टरच्या मुर्त्या वाहत आलेल्या दिसतात. एका एका मूर्तीची स्थिती सांगणे म्हणजे एकप्रकारची विटंबना कथन केल्यासारखेच होईल. ही सर्व बिकट होणारी परिस्थिती हळूहळू का होईना आता लोकांना समजू लागली आहे. म्हणूनच सुशिक्षित व समजदार लोक हल्ली इकोफ्रेंडली मूर्तीला पसंती दर्शवतात. नाईलाजाने घेतलीच प्लास्टरची मूर्ती तर ती शेवटी दान करणे किंवा विसर्जन कुंडात विसर्जन करणे, गौरीचे स्वतःच्या शेतात किंवा शासनाच्या योजनेप्रमाणे निर्माल्य म्हणून जमा करणे हेही भक्त आता आनंदाने स्वीकारतात. मातीची मूर्ती तर बरेचजण घरातच कुंडीत विसर्जन करताना दिसतात. प्रदूषणाला आळा घालण्याच्या हेतूने समाजात होणारा हा बदल भविष्याच्या दृष्टीने नक्कीच हितावह आहे.

इंग्रजांच्या काळात लोकांना संघटित करण्याची गरज म्हणून सुरू केलेल्या गणेशोत्सवाचा पुढे एवढा मोठा उत्सव होईल याची कल्पना त्या काळच्या समाजसुधारकांना नक्कीच आली नसेल. लोकांनी जातीभेद विसरून एकत्र यावे, एकमेकांचे विचार समजावेत, सुख-दुःख वाटून घ्यावे हा त्यामागचा उद्देश. उद्देशाप्रमाणे सर्वत्र होतेच असे नाही; मात्र या सर्व गणेश मंडळांकडून लोकांच्या चांगल्या अपेक्षाही वाढत आहेत. जसे की अनाथ आश्रमांना मदत, वृद्धाश्रमाची सेवा, माळीणसारख्या गावांना दत्तक घेऊन पुन्हा नव्याने उभारणे इ. उल्लेखनीय कामामुळे लोकांच्या तरुण वर्गाकडून निश्चितच अपेक्षा वाढणे साहाजिकच आहे. उद्देश चांगलाच असूनही आज एका गल्लीत दोन-तीन मंडळांचे गाणे, एका वार्डत मोठमोठे दोन-दोन गणेश विराजमान होतात. त्यामुळे मंडळं भरपूर झाले आणि गणेश मूर्तीचे प्रमाणही भरमसाठ वाढले. मिरवणुकीचा व इतर सुविधा पुरवण्यासाठी प्रशासनावर खूप ताण पडतो. शिवाय ध्वनीप्रदूषण, आतषबाजीमुळे वायू प्रदूषण होतेच. मंडप उभारणीसाठी रस्त्याची खुदाई होते ते वेगळेच.

म्हणूनच या सर्वाला फाटा घायला ग्रामीण भागातून आत्ता सुरुवात होताना दिसत आहे. बऱ्याच खेड्यात एक गाव एक गणपती ही संकल्पना मूळ धरू लागली आहे. जिवंत देखावे दाखवून प्रबोधन करण्याचा एक चांगला पायंडा पडत आहे. शहरातदेखील चालू घडामोडींवर जिवंत देखावे उभासून लोकांचे मनोरंजनाबरोबरच विविध घटकांवर प्रबोधन करण्याचा प्रयत्न होताना दिसत आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा देखील कौशल्याने उपयोग करून घेतलेला दिसून येत आहे. पूर्वी भजन, कीर्तन, प्रवचनातून जे प्रबोधन साधण्याचा प्रयत्न व्हायचा तसाच प्रयत्न आजकाल देखाव्यातून वा देखाव्यातील नाटिकांतून साधला जात आहे. हसत-खेळत लोकांचे कान- डोळेच जणू उघडण्याचे काम या मंडळाकडून होताना दिसत आहे. शिवाय महाप्रसादाच्या महान कार्यातून गोरगरिबांच्या मुखात गोडधोड चार घास पडतात.

आपण एकच आशा करू या इथून पुढच्या काळात किमान एक प्रभाग एक बाप्पा निर्माण व्हावा. काय सांगावे माणसाने स्वतःमध्ये बदल घडवून आणायचेच म्हटले तर खेड्याप्रमाणे एक गाव एक गणपती शहरातही शक्य होईल, यात शंका नाही. शेवटी वेळाने का होईना 'जुने तेच सोने' लोकांना जरूर पटेल.

११. एका लड्याच्या दोन गोष्टी

गावच्या पारावर गप्पा रंगात आल्या होत्या. तात्या, बापू, नाना, चाचा, दाजी, मामा इ. सर्व ज्येष्ठ-श्रेष्ठ व विचारवंत बोलत होते. चर्चेचा विषय तसा गहन होता. तात्या जोरजोराने बोलत होते.

“हल्ली बरेच तरुण मुलं-मुली घरातल्या वा नातेवाईकांच्या विरोधात बाहेर गुपचूप लड्य करतात आणि नंतर समाजासमोर पुन्हा रीतसर विधिवत त्यांचे लड्य करून देणे नातेवाईकांना भाग पडते.”

त्यावर मामा म्हणाले, “आरं लड्य करत्यात ते एकवेळ ठीक आहे पण झालेला साखरपुडा किंवा बैठक मोडून मुलं-मुली पळून जातात त्याला काय करायचं बोल ?”

त्यावर बापू मोठ्या त्वेषाने व शर्टच्या बाह्या वर घेत जणू भांडायचा पवित्रा घेतच म्हणाले, “अशा पोरा-पोरींना भरचौकात ठोकलं पाहिजे. बापाची व घराण्याची आब्रू धुळीला मिळवणाऱ्या लेकीला जगण्याचा हक्क नाही आन् पोराला हक्क हाय म्हणतोस ?”

“आरं मोठ्या लाडाकोडात वाढलेली लेक प्रेमाच्या आहारी जाऊन आईबापाच्या विरोधात लड्य करून घेते आणि कौतुकाचे चार दिवस संपले की कष्ट उपसताना बघून आईवडिलांच्या मनाला किती यातना होत असतील याचा विचार न करणेच बरे.”

नानाचा प्रत्येक शब्द विचार करायला लावणारा होता.

चर्चा करता करता सर्वांचा सूर एकच निघत होता तो म्हणजे हल्ली मुलांना वळण नाही, गांभीर्य नाही, परिस्थितीची जाणीव नाही, घरात संस्कार नाहीत, नको तेवढे लाड होतात, तरुणांच्यात मस्ती आहे, कोणाचा दबाव व भीती नाही, वगैरे वगैरे...

योगायोगाने त्याच दिवशी वर्तमानपेपरमध्ये एक बातमी वाचनात आली. बातमीचे शीर्षक होते, प्रेमीयुगुलांचे लड्डू लावून देणारी टोळी फार्मात-पैसे उकळणारे रॅकेट. घरातून पळून जाणाऱ्या मुला-मुलींना लड्डू लावून देण्याची हमी देत पैसा उकळण्याचे काम सुरू आहे. 'लड्डूाला तुम्ही फक्त मुलीला घेऊन या, पुढील जबाबदारी आमची' असे सांगून भटजी, हार, तुरे, फोटोग्राफर, साक्षीदार इ. पुरवून पैसे मिळवले जात आहे. त्यासाठी चक्क ५००० पासून १५००० हजारापर्यंत रकमेची मागणी केली जाते. बापरे...!

बापरे...! कोठे चाललाय आपला समाज!!!! पारावरच्या गप्पा असो वा पेपरमधली बातमी असो डोक्यात विचार ठैमान घालू लागतात. खरंच किती विदारक आहे हे चित्र. मुलींची संख्या कमी म्हणून असे घडते आहे की खरंच समाजातील नीतिमत्ता ढासळत चालली आहे. हे असं का घडत असावे! कोण कोठे कमी पडते वा काय जास्त होते. बरंच काही विचार करण्यासारखे आहे. कॉलेजकट्टा तर सोडाच पण अगदी बारा-तेरा वर्षांपासूनच्या मुलामुलींचे वर्तन पाहिले की डोळे झाकून घ्यावे वाटतात. बागबगीचा, पर्यटन स्थळे, मंदिरे, अगदी स्मशानभूमी सुद्धा आता शापीत झाली की काय असे वाटू लागले आहे. एवढंच नव्हे; तर जशा बोगस पतसंस्था होत्या, ज्यामध्ये बरेच लोक पैसा गुंतवायचे अन् एखाद्या दिवशी ही संस्थाच अस्तित्वात नाही हे समजल्यावर जसा माणूस हतबल होत होता तशीच लड्डूाच्याबाबतीत सुद्धा परिस्थिती निर्माण झालेली दिसून येत आहे. मोठ्या थाटामाटात लड्डू होऊन मुलगी सासरी येते. काही कारणाने माहेरी गेली की परत येतच नाही. चौकशी केल्यावर समजून येत आहे की ही एक फसवणूक होती. पैसा, दागदागिने, कपडालत्ता सारे काही तर जातेच; शिवाय मानहानी होते ती वेगळीच, अशी भयानक वस्तुस्थिती आहे.

गरीबातल्या झोपडीपासून हायफाय सोसायटीतल्या बंगल्यापर्यंत सर्रास या घटना घडताना दिसत आहेत. तसे पाहिले तर संस्कार तर सर्वांच्या घरातून कमी अधिक प्रमाणात होतच असतात. खाणे, कपडालत्ता, शिक्षण

आपापल्यापरीने पालक देतच असतात. संधी बरोबरच स्वातंत्र्यही मिळते. तरीही ही वेळ का येत असावी? यातून सुख, समाधान, पश्चात्ताप, त्रास, किती? व कोणाला? याचा विचार जराही होत नसेल का? नक्कीच विचार होतो पण वेळ निघून गेलेली असते.

पालकांच्या दृष्टिकोनातून विचार केला तर माझ्या मुलाला किंवा मुलीला काही कमी पडू नये हा विचार सगळेच करतात. मी खूप कष्टातून शिकलो माझ्या पाल्यावर अशी वेळ येऊ नये हा प्रामाणिक प्रयत्न प्रत्येक आईबापाचा असतोच असतो. यातूनच मागेल ती गोष्ट पुरवणे अगदी मागितल्याबरोबर हजर करणे हे कितपत योग्य आहे? आजकाल आपण टी.व्ही., स्मार्टफोन, संगणक इ. वस्तू सहजच उपलब्ध करून देतो. याचा चांगला उपयोग नक्कीच आहे; परंतु त्याचे दुष्परिणामही तितकेच आहेत. त्याचा खूप गांभीर्यनि विचार व्हायला हवा. लहान वयात नको त्या गोष्टी मुलांना पाहायला, ऐकायला मिळतात, नको तेवढे आकर्षण वाढते, दाक्षिणात्य चित्रपटातील मारामारीचे दृश्य आवडीने व जोशाने बघणाऱ्या मुलांमध्ये वास्तवाची जाणीव कमी होऊन मुलं आभासी दुनियेत वावरताना दिसतात. मी म्हणजे कोण?? माझं कुणावाचून तटत/नडत नाही. माझा निर्णय हाच अंतिम!!!!इ.

मुलं जसजशी मोठी होऊ लागतात तसतशी त्यांच्या अभ्यासाबरोबर वेगळ्या पातळीवर नकळत काळजी घ्यायला हवी. अधूनमधून त्यांची खोली वा दप्तर हाताळले पाहिजे. मुलं कोणाबरोबर फिरतात, काय खातात, काय बघतात, कोणाची संगत करतात इ....गोष्टीकडे थोडं लक्ष हवं. जासुशी वा दहशत म्हणून नव्हे तर आपुलकी व काळजी म्हणून. कबूल आहे, पालक म्हणून घर, काम बघून या गोष्टीकडे नेहमीच लक्ष देणे शक्य होणारच नाही हेही तितकच खरं. तरीदेखील पालक म्हणून सुखसोई पुरवण्याइतकेच सुखसोयीचा दुष्परिणाम होणार नाही ना याची काळजी घ्यायला हवी. कारण प्रत्येक छोट्यामोठ्या गोष्टीची सुरुवात ही खूप आधीपासून होत असते फक्त आपण त्या दृष्टीने पाहत नाही. मुलामुलींना अति बंधनात ठेवणे जेवढे घातक तेवढेच अति मोकळीक देणेदेखील

घातक. बालपणापासूनच घरातील एकमेकांशी समजुतीने व आदराने, आपुलकीने वागण्याची सवय लागल्यास मुलांना कसलेही सुख-दुःख घरातील किमान एकातरी व्यक्तीशी शेअर करण्याची सवय लागण्याइतपत घरातील वातावरण मनमोकळे असावे. छोट्या छोट्या गोष्टीतून आनंद देणे व घेणे तसेच दुसऱ्याच्या मताचा आदर करण्याचा मुख्य संस्कार व्हायला हवा. साधी गोष्ट आहे 'आज भाजी चांगली झाली म्हटलं की आईच्या चेहऱ्यावर समाधान दिसते तर थांबा पप्पा मी हे काम करतो असं म्हटलं की वडिलांना कृतार्थ वाटतं' या बाबी छोट्या वाटतात पण हीच खरी सुरुवात असते आईवडिलांच्या चेहऱ्यावरचे समाधान शोधण्याची. आपल्या कोणत्या कृतीने घरातील व्यक्तींना ठेच पोहोचेल याचा विचार करण्याची सवय लहानपणापासूनच लागायला हवी.

हे झाले संस्काराच्या बाबतीत. पण जेव्हा खरंच लग्नाच्या बाबतीत घरात काही गोंधळ निर्माण होत असेल तेव्हा सर्वांनी एकत्र बसून समझोत्याने काही प्रश्न सोडवावे. त्रागा करून वा नातं तोडतो म्हणून नातं तुटत नाही हेही लक्षात घ्यावे. एक ना एक दिवस आपण एकत्र येणारच असतो तर सुरुवातीलाच समजुतीने प्रश्न सोडवला तर समाजात होणारी मानहानी तरी कमी होईल. मुळातच मुलींची संख्या कमी असल्यामुळे एका मुलीला अनेक मुलं त्रास देत असतील तर तीही त्यातील कोणत्याही एका मुलाला स्वीकारते अन गप्प बसते.

कायद्याने बरेच स्वातंत्र्य दिलेले आहे, वयाची मर्यादा, आवश्यक अटीतटी इ. बाबी तरुण पिढी हल्ली जाणून आहे. त्यामुळे कोणताही कायदा त्यांना विरोध करू शकत नाही. कबूल आहे मुलामुलींना आपला जोडीदार निवडण्याचे स्वातंत्र्य पूर्वापार चालत आलेले आहे. ते अगदी बरोबर आहे. मुलामुलींनी स्वतःचा जोडीदार स्वतः जरूर निवडावा पण डोळसपणे. थोडाफार ज्येष्ठांचा सल्लाही घ्यावा. विरोधाचे कारण तपासून पाहावे. विवाह ही एक नातेसंबंध दृढ करणारी, समाजाला संघटित करणारी खूप मोठी संकल्पना आहे. याचाच जर पोरखेळ होऊ लागला तर काही दिवसांनी विवाहावरचा विश्वासच नाहीसा होईल.

मुलामुलींनी याचा जरूर विचार करावा. प्रथम आपल्या करियरच्या बाबतीत जागरूक व्हावे. ध्येयनिष्ठ राहून भविष्याचा थोडाफार विचार करून स्वतःच्या पायावर आधी उभे राहावे आणि नंतर लढ्याचा विचार करावा. क्षणिक आकर्षणापोटी वा सुखापोटी आयुष्याची बरबादी करून घेऊन साध्य काहीच होत नाही. प्रेम आंधळं असतं म्हणतात; पण एवढंही आंधळं असू नये की आयुष्यभर पश्चाताप करत बसावे लागेल. म्हणूनच वरील लेखनप्रपंच!

१२. लोक काय म्हणतील... ???

संक्रातीच्या निमित्ताने आम्ही सगळे भाउबंद, जवळचे पाहुणे एकत्र आलो होतो. खूप वर्षांनंतरचा एकोपा मनाला मोहीत करत होता, तर छोट्या छोट्या फ्रॉकमधल्या पन्या आज मोठ्या होऊन साडीत / ड्रेसमध्ये फिरताना दिसत होत्या. मुलांमध्ये तर खूपच बदल दिसत होता. सगळेजण एकमेकांना तिळगूळ देऊन शुभेच्छा देत होते. मात्र खूप बडबड्या राधा काकू व सर्वात शांत, मनमिळाऊ विनयतात्या कुठे दिसत नव्हते. सहज म्हणून मी चौकशी केली तेव्हा समजले की, राधाकाकूंचे पती गेल्या दोन वर्षांपूर्वी वारले. तेव्हापासून त्या आशा कार्यक्रमांला येणे टाळतात आणि तात्यांच्या नातीने प्रेमविवाह केल्यापासून तात्या फारसं घराबाहेर पडत नाहीत.

तात्या आणि काकूची भेट झाली नाही याचे मला खूप वाईट वाटले. खरं पाहिलं तर अशा लोकांची कीव येते मला. का आपले मन मारायचे ? लोक काय म्हणतील म्हणून !! म्हणजे काकुंनी आता कधीच चार माणसांत यायचं नाही का ? तात्या एकेकाळचे समाजातील आदरणीय व आदर्शवत कार्यकर्ते होते म्हणून का स्वतःला कोडून घ्यायचे ? दोष काय यांचा ? प्रयत्न तर दोघांच्याही घरात नक्कीच झाले असतील यात शंका नाही.

खरंच आपल्या आजूबाजूला बरेचजण हा विचार करतात. पै-पाहुणे, सण, उत्सव त्यात मिसळणे टाळतात. थोडक्यात काय तर समाजभान ठेवून वागतात. समाजभान जरूर ठेवा पण योग्य व आवश्यक बाबींसाठी. दुसऱ्याचा विचार करायचा अन् स्वतःचे सुंदर आयुष्य मन मारून जगायचं. यामुळं प्रश्न सुटतात का ? नाही ना !

हल्ली हायफाय सोसायटीत स्वतःचे घरचे काम करणे कमीपणाचे

वाटते. माझ्या अंगावर दागदागिने नसतील किंवा घरात किमती वस्तू नसेल तर लोक काय म्हणतील म्हणून खास दिखावा होण्यासाठी महागड्या वस्तू घरात आणून ठेवलेल्या दिसतात. हॉटेलमध्ये जाणे, पार्टी करणे हेही प्रतिष्ठेचे वाटू लागले आहे. कुवत नसताना स्टेट्स सांभाळायचा म्हणून खर्च केला जातो. एवढेच नव्हे; तर अंगावरचे कपडे छोट्या दुकानातले घेतले म्हटले तर लोक काय म्हणतील म्हणून मोठ्या दुकानाचे नाव सांगायचे किंवा खोटी किंमत सांगायचे ही भावना होत चालली आहे. कधी कधी छोट्या दुकानातून कमी किमतीत मिळणारी वस्तू मोठ्या दुकानातून भ्रमसाठ पैसे देऊन खरेदी केली जाते. एकुलत्या एका मुलाचे / मुलीचे लग्न करताना परिस्थितीचा विचार न करता लोक काय म्हणतील.. म्हणून कर्ज करून मोठ्या थाटामाटात लग्न करायचे अन् आयुष्यभर कर्ज फेडत बसायचे. काय अर्थ आहे यात ? शेजाऱ्याचा मुलगा मोठ्या संस्थेत शिकतो आणि मी माझ्या मुलाला साध्या शाळेत कसं घालू ? शेजारी काय म्हणतील हा विचार करणे चुकीचेच नाही का ?

सर्व सामान्यांच्यात देखील वेळेची कसरत करून घरातील जुन्या खूबी, परंपरा विचार न करता पुढे चालू ठेवल्या जातात. कारण मी केल्या नाहीत तर लोक काय म्हणतील व समाज काय म्हणेल हाच विचार प्रामुख्याने डोक्यात असतो. नवीन काही करायचे तर दूरच. खरं तर आपल्या कोणत्याही गोष्टीला शंभर टक्के लोक शंभर टक्के बरोबर वा चूक म्हणत नाहीत. कोण चांगले म्हणेल, कोण वाईट म्हणेल. लोकांचे कामच आहे ते ! परंतु आपणच सारासार विचार करून वागायला हवं. आपलं हित, आपली खरी गरज, आपली कुवत, आपली तब्येत वा आरोग्य याचा विचार करून निर्णय घ्यावा. लोकांना काय वाटेल यापेक्षा मला काय वाटते याचा विचार करा. सगळ्याच गोष्टी दुसऱ्यासाठी करायच्या नसतात, काही गोष्टी स्वतःसाठी करा. मनाला आनंद होईल असं करा. लोक काय म्हणतील यापेक्षा माझे मन काय म्हणते ते जरा ऐकून बघा. नक्कीच माणसाचं आतील मन योग्य गोष्टीला होकार वा अयोग्य गोष्टीला नकार देते, आपण त्याकडे जाणीवपूर्वक दुर्लक्ष करतो. जी गोष्ट चुकीची

असतानाही लोकांच्यासाठी करावी लागत असेल आणि माझे मन तयार नसेल तर मी ती गोष्ट का करावी ? कारण बऱ्याच वेळी आपल्या मनात नसतानाही आपण भरपूर गोष्टी करत असतो वा नाकारतो तेही फक्त लोकांच्या समाधानासाठी ! यातून फारसं काही साध्य होतंच असं नाही पण आपल्या मनात मात्र राहून जातं. म्हणूनच लोकांच्यासाठी चुकीचं काही करायचं नाही, पण...

याचा जरूर विचार करा, नाहीतर म्हातारपणी पश्चात्ताप होईल आणि वाटेल खरंच मी हे करू शकलो असतो.....मला ते करायचे नव्हते .....पण लोक काय म्हणतील म्हणून मी माझे उमेदीचे आयुष्य वाया घालवले, डोक्यावर कर्ज करून घेतले.... इ. म्हणूनच अजूनही वेळ गेलेली नाही फक्त एक पाउल धाडसाने टाका.... नंतर आपोआप लोकांना सवय होऊन जाईल.

१३. मुलींनो, आत्मनिर्भर बना ...

(मायबापहो, मुलींना आत्मनिर्भर बनवा)

गेले कित्येक दिवसापासून बलात्कार, अत्याचार करून हत्या, महिलेला जाळून मारणे इ. घटना वर्तमानपत्रातून सतत आपले लक्ष वेधून घेत आहेत. परवा उन्नाव जिल्ह्याच्या बातमीने तर डोकं अगदी सुन्न झालं. आजचे उन्नाव प्रकरण हे ताजे असतानाच पुन्हा बुलढण्यात तसाच प्रकार घडतो. एवढेच नव्हे; तर गावाबरोबरच शहरात देखील असले प्रकार घडतात आणि तितकाच उद्रेक होऊन पुन्हा या घटनेवर पाणी पडते. भिलवडीची घटना असेल, दिल्लीतील निर्भया प्रकरण असेल, नव्हे नव्हे पंचवीस वर्षांपूर्वीचे सोलापूरचे रिकू पाटील प्रकरण असेल या सर्व घटना आम्हाला आमच्या असुरक्षिततेची जाणीव करून देतात. खरंच मग प्रश्न पडतो, आपल्या देशाला स्वातंत्र्य मिळवून कित्येक वर्षे लोटली तरी अजूनही आमच्या देशात महिला सुरक्षित आहे का? ही परिस्थिती आटोक्यात आली असे वाटत असतानाच पुन्हा पुन्हा असे अत्याचार का घडतात? अजून किती दिवस महिलांना स्वसंरक्षणासाठी वडील, भाऊ, नवरा, मुलगा इ. या सर्वांच्या आधाराची कुबडी घेऊन जगावे लागेल? का उद्भवली आहे अशी परिस्थिती? यावर खरंच काही इलाज नाही का? आपण स्वतः काय करू शकतो? या आणि अशा अनेक प्रश्नांनी डोक्यात अगदी थैमान घातले म्हणूनच हा लेखनप्रपंच मांडला आहे.

आजकाल सामाजिक स्थितीचा विचार करता बऱ्याच उद्योगधंद्यांचे, संस्थांचे खाजगीकरण झालेले दिसते. शेती म्हणजे बेभरवश्याचा उद्योग झाला आहे. म्हणूनच बिनपगारी वा तुटपुंज्या पगारावर तरुण राबताना दिसतात. जेवढी सुशिक्षित बेरोजगारी आहे त्याच्या कित्येक पटीने अल्पशिक्षित बेरोजगारीही वाढत आहे. शिवाय कमी कष्टात जास्त पैसा,

आपले वेगळे स्थान मिळवण्याच्या हव्यासापोटी मुलं वेगवेगळ्या टोळ्यांमध्ये ओढले जातात आणि या प्रकाराला जर एखाद्या बड्या लोकांचा वरदहस्त मिळाला तर ही मुलं नाकापेक्षा मोती जड होऊनच वावरतात. परिणामी, या मुलांची लग्नं होत नाहीत. शिवाय स्त्रीभ्रूणहत्येचा परिणामही तितकाच कारणीभूत आहेत. कारण पुराणात पाच पांडव, सहावी द्रौपदी हे वाचायला, ऐकायला ठीक आहे. मात्र विचार करा त्या पाच पांडवात नांदणारी द्रौपदी ही आपली मुलगी आहे किंवा अशी द्रौपदी आपली सून आहे, तर..... किती विचित्र वाटते ना!! अशीच परिस्थिती काहीशी झालेली आहे. अनेक सर्वसामान्यांच्या, सुशिक्षित घरातदेखील मुलांचे वय उलटून गेले तरी लग्न होत नाही. यावरून आपल्या लक्षात येते की, मुलींची संख्या खूपच कमी झालेली आहे.

समाजात वाढणारा पश्चिमात्य संस्कृतीचा प्रभाव हेही एक कारण आहे. जोपर्यंत नजरेतील दाहकता व अनैतिकता नष्ट होत नाही तोपर्यंत तुटपुंज्या कपड्यावरच्या नजरेचा वचपा हा सर्वसामान्य महिलेला भोगावा लागतोय. कोणत्याही गोष्टीचा अतिरेक हा वाईटच असतो. याप्रमाणे मुलगा असो वा मुलगी यांना नको तेवढे स्वातंत्र्य मिळत आहे. परिणामी आदरयुक्त भीती कमी होत आहे. मग ते स्वातंत्र्य कपड्याचे असो वा सोयीसुविधांचे असो. खूपच लहान वयात मोबाईल हातात येतो आहे. मोबाईलच्या माध्यमातून नको त्या गोष्टीकडे तरुणाई आकर्षित होत आहे, याकडे पालकांनीही जाणीवपूर्वक लक्ष द्यायला हवे. नेहमीच अत्याचाराला बळी पडणारी मुलगीच जबाबदार असते असे नाही तर घराघरांत मुलांवरदेखील तेवढेच सुसंस्कार होणे गरजेचे आहे. म्हणूनच तर आजकाल बऱ्याच कुटुंबात हाताखाली येणारी मुलं गुन्हेगारीच्या विळख्यात सापडत आहेत.

टी.व्ही. मालिका, विविध चित्रपट आणि वेगवेगळ्या जाहिराती यातून असे काही दृश्य दाखवले जातात की मुलामुलीचे लैंगिक आकर्षण वाढते. नको त्या गोष्टीच्या शोधात तरुणाई व्यस्त राहते. यातून काही मुलं स्वतःला सावरतातही मात्र सर्वानाच हे शक्य होत नाही. कारण तसे वातावरण त्या मुलांना आजूबाजूला मिळत नाही. परिणामी ही मुलं विक्षिप्त होतात आणि अत्याचाराच्या घटना वाढत जातात. अशा अनेक

बाबी याला जबाबदार आहेत.

जसे की, कायद्यातील त्रुटी. बरेच गुन्हेगार सबळ पुराव्याअभावी सहीसलामत सुटतात तर काही जामिनावर सुटतात. काही गुन्हेगाराला अल्प शिक्षा होते. यामुळे गुन्हेगारीला वाव मिळतो. बऱ्याच ठिकाणी शासकीय यंत्रणा अर्थात कर्मचारी राजकीय लोकांच्या हातातील बाहुले बनले आहेत. आता हेच बघा ना, जेव्हा जेव्हा अत्याचाराच्या घटना घडतात तेव्हा तेव्हा पोलीस यंत्रणेवर राजकीय, सामाजिक दबाव वाढत असतो. मात्र सद्सद्विवेकबुद्धीला स्मरून सर्वस्वी निर्णय त्यांना घेता येत नाही; घेतलाच तर पोलिसांची नोकरी धोक्यात येते. परिणामी सर्वकाही लोकशाही मार्गाने प्रश्न हाताळावे लागतात. जसे की, पीडित महिलेप्रमाणे आरोपीदेखील न्यायालयाचे दार ठोठावू शकतो. मुळातच न्यायदानाची प्रक्रिया ही वेळखाऊ आहे. अत्याचाराच्या प्रकरणाचा निकाल लवकर लागत नाही. निकाल लागेपर्यंत बराच कालावधी निघून जातो. तोपर्यंत पीडित महिलेच्या कुटुंबीयांना खूप मनस्ताप सहन करावा लागतो. एवढेच नव्हे; तर त्यांना वारंवार आरोपीकडून जीविताला धोका उद्भवतो किंवा धमक्यांना सामोरे जावे लागते. अशा सहनशीलतेची मर्यादा ओलांडून मिळालेल्या न्यायाचे कुटुंबात त्याचबरोबर समाजात फारसे कौतुकही राहत नाही आणि गुन्हेगाराला त्याचे काही गांभीर्यदेखील राहत नाही. म्हणूनच वेळेतच अशा आरोपीला कठोर शिक्षा व्हायला हवी. मुळातच असा गुन्हा करायला कोणी धाडसच करणार नाही असा काही कायदा व्हायला हवा आणि त्याचे पालनही तितक्याच काटेकोरपणे व्हायला हवे हे देखील तितकेच खरे. असो हे आपल्या हातात नाही मात्र जे आपण करू शकतो यावरच जास्त विचार मांडलेले बरे, नाही का!

म्हणतात ना, सुरुवात कशी होते यावर शेवट अवलंबून असतो. लक्षात ठेवा, अन्याय करणारा इतकाच अन्याय सहन करणारा अपराधी असतो. होणाऱ्या अन्यायाची सुरुवात कोठेतरी झालेली असते. ती फक्त चाणाक्षपणे ओळखता आली पाहिजे व वेळीच प्रतिकार किंवा वचक बसविता आला पाहिजे. जसे की, माणसाचे डोळे बरंच काही सांगून जातात. म्हणूनच पुढची व्यक्ती आपल्याकडे कोणत्या उद्देशाने (नजरेने) बघते आहे हे ओळखता आले पाहिजे. अर्थात माणसाची नजर ओळखता

आली पाहिजे म्हणजे पुढे घडणारे अनेक अनर्थ आपण स्वतः टाळू शकू. आपण कोठे जात आहोत, कसे जात आहोत, बरोबर कोण आहे इ. कल्पना घरी घायलाच हवी. आपल्या मित्र-मैत्रिणीचे फोन नंबर घरात असावेत. एक तरी मैत्रीण आपली जीवश्च-कंठश्च असावी. जिच्याजवळ आपण आपले सुख-दुःख व्यक्त करू शकू. आजकाल मुली मुलांच्या बरोबरीने शिक्षण घेत आहेत, रोजगार मिळवत आहेत. सामाजिक, राजकीय, वैज्ञानिक, इ. सर्वच क्षेत्रांत अग्रेसर आहेत. असं असतानाही आमची महिला कमजोर का आहे ?

थोडा विचार करू या. तिलाही देऊ या ना बल संवर्धनेचे धडे. शरीर हे काही फक्त सौंदर्य दाखवणे, टिकवणे, राबतं होणे आणि भोगवस्तू बनून राहणे यासाठी नाही; तर कर्तव्याबरोबरच वेळीच दोन हात करायची हिंमत नको का अंगी बाणायला ? माफ करा मात्र एकवेळ मुलीला ब्युटीपार्लर क्लास कमी पडू दे, एखाद्या वेळी जेवण कमी शिकू दे मात्र माहेरी बाप- भाऊ आणि सासरी नवरा-सासरा-दीर यांच्याशिवाय स्वरसंरक्षण करण्याचे धडे तिला मिळायलाच हवे. मान्य आहे स्त्री फिजिकली पुरुषाच्या तुलनेने कधी कधी कमी पडते. म्हणून काय कायम दचकूनच व हे गृहीत धरूनच जगायचे का ? आम्ही विविध तंत्रज्ञानाचा अभ्यास करतो, विविध शूरीरांच्या कथा अभ्यासतो, त्याप्रमाणे होण्याचा निर्धार करतो, हे उगाच आहे का ? हे ज्ञान जर दैनंदिन व्यवहारात वापरता आले नाही तर शिक्षणाचा व पालकांनी दिलेल्या सोईसुविधांचा उपयोग काय ? अशावेळी शक्तिपेक्षा युक्तीच कामी येते ना! म्हणून तर छत्रपती शिवरायांना जिजाबाईंनी घडवताना, 'शत्रूची ताकद अफाट आहे आपल्याला युक्तीनेच लढले पाहिजे' हे मनोमनी ठसवले होते. लक्षात राहू द्या झाशीची राणी, माता जिजाऊ, राणी ताराबाई, अशा अनेक रणरागिणींच्या देशात राहतो आहे. चला तर मग थोडं आत्मनिर्भर बनू या!

